

Heraldiken i Sverige

Magnus Bäckmark och Jesper Wasling

HISTORISKA MEDIA

Historiska Media
Box 1206, 221 05 Lund
Tel: 046-33 34 52
Fax: 046- 18 96 85
E-post: info@pophist.se
www.historiskamedia.com

© Historiska Media och författarna 2001
Omslagsbild: Magnus Bäckmark, Smålands landskapsvapen
Grafisk form: Maria Jörgel
Omslagsidé: Magnus Bergsten
Tryck: Preses Nams, Riga 2001
ISBN 91-89442-32-6

Innehåll

Inledning	9
Heraldik	10
Uppkomst och utveckling	18
Vapengrupper	29
Bildvärld	54
Rangtecken	76
Vapenbruk	81
Härolder och heraldiker	92
Litteratur i urval	100
Register	105

TACK till

*Jan Raneke, Bengt Olof Kälde, Per Andersson, Davor Zovko
med flera som bidragit med illustrationer
och/eller textgranskning.*

Inledning

Heraldik. Vapensköldar, färgsprakande bilder och fladdrande fanor. Associationerna rusar för många till en annan tid. Kanske till en tornering under 1300-talet. Vinden smattrar i vimplarna, sporrarna klirrar och hästarna fnyser. Riddarnas vapenskjortor lyser i starka färger, solreflexer glittrar i blankpolerat järn. På sköldarna och tygerna syns sparrar, örnfötter, båtar, gäddor, vingar och andra bilder – var och en av ädlingarna känns igen på sitt eget märke.

Det man kanske inte först tänker på är att vapenbruk är mycket vanligare idag. Användningen av vapen genomsyrar på ett helt annat sätt än tidigare vår vardag.

Varje gång vi plockar upp enkronor ur plånboken ser vi lilla riksvapnets tre kronor, som också finns på ishockeylandslagets matchtröjor och högst uppe på Stockholms stads- hus tornspira. I städer och kommuner runtom i landet varjar kommunvapenflaggor, och kommunvapen pryder allt ifrån busskurer, tätortsinfarter, vägskyltar och parkbänkar till tidningsannonser, hemsidor och de anställdas visitkort. På skyltar, dekaler, etiketter på vinflaskor, i firmalogotyper, bildmärken samt i emblem för högskolor, studentkårer, organisationer, myndigheter, kyrkliga församlingar, ideella föreningar, försvarsenheter, skolor syns de också. Heraldiska bilder finns överallt. Många använder dem också som en personlig dekor på till exempel ringar och brevpapper.

Om detta handlar den här boken.

Heraldik

Heraldik är läran om heraldiska bilder, det vill säga om vapen. Ordet heraldik kommer av medeltidslatinets *heraldus*, »härold, utropare«. Heraldik är med andra ord det som härolderna är kunniga i, det som de ägnar sig åt att beskriva (utropa). På mer än ett vis är heraldik någonting som utropas. En heraldisk bild är en utsaga, ett slags påstående – fast i bild. Det som sägs eller uttrycks i bilden är ett tecken på ägarens identitet. Ägaren är en individ eller en sammanlutning av människor, till exempel en släkt, en församling, en förening, ett företag, en myndighet, en kommun, en landskap eller en nation.

Ordet heraldik används inte bara om läran, den teoretiska förståelsen av bilderna. Det används ofta litet slarvigt även om själva objektet, det som läran handlar om, det vill säga vapenkonsten, förekomsten av heraldiska bilder.

Vapen

Ett vapen består av ett sköldemärke, som återges på skölden, och en hjälmprydnad, som sätts ovanpå hjälmen. (Territoriella och andra icke-personliga vapen utelämnar oftast hjälmen med dess tillbehör.) Man utgår alltid ifrån att ett vapen åtminstone i tanken ska kunna användas på det sättet. Men vapnet behöver inte nödvändigtvis sköld och hjälm för att ändå kännas igen som ett sådant. Ett vapen är i grund och botten en bild som är utformad i enlighet med det heraldiska bildspråket och

kännetecknas av nedanstående egenskaper vad gäller funktion, innehåll och stil.

Funktion

Bilden har en dekorativ funktion. Den är också ett tecken på sin ägares identitet, varför den måste kunna särskiljas från andra bilder. Strävan efter originalitet i kompositionen är därför viktig.

Bilden är fast associerad till sin ägare över tid.

Innehåll

Bilden ska kunna beskrivas så enkelt att alla kan förstå hur den ska ritas/tecknas/avbildas. Till exempel är lilla riksvapnet enligt lagtexten en blå sköld med tre öppna kronor av guld, ordnade två över en.

I bilden eftersträvas kontrastverkan mellan de ingående tinkturerna. Denna strävan har utvecklats till en fastlagd norm som kallas tinkturregeln och som beskrivs närmare längre fram.

Stil

Bildframställningen är stiliserad. Bilden av en ros eller ett lejon är inte en naturtrogen avbildning utan en ikon för dem. Avbildningen är förenklad men har samtidigt kännetecknande detaljer (foderblad, klor, tunga) som är väsentligt förstorade.

Framställningen är ofta traditionell. För många märken som har varit vanliga sedan lång tid, såsom just rosor och lejon, finns ett invariant mönster för hur de framställs. Rosor avbildas med fem kronblad och lejon med ett egenartat utseende.

Bilden har silhuettverkan. Färgerna är så starka, klara och mättade som möjligt. Tillgänglig yta fylls ut väl. Tydlighet och slagkraftighet eftersträvas.

Ett vapens beståndsdelar

Ett fullständigt släktvapen består som redan har nämnts av två huvuddelar, sköldemärke och hjälmprydnad.

Sköld

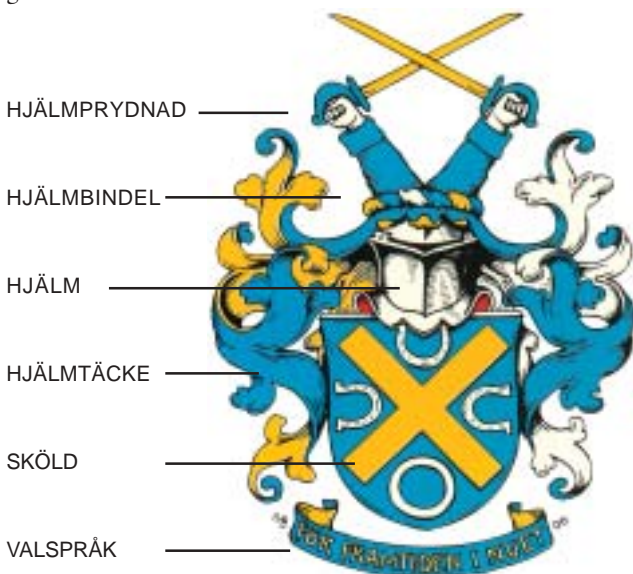
På skölden är den viktigaste delen av vapnet uppmålat, nämligen sköldemärket. Formen på skölden har inte med själva vapnet att göra, utan den kan varieras från gång till gång i olika bildframställningar.

Hjälmprydnad

Hjälmprydnaden är den näst viktigaste beståndsdelan i ett släktvapen, men den behöver inte alls vara lika särskiljande som sköldemärket.

Hjälm

Hjälmens praktiska funktion i en heraldisk bild är att bära upp hjälmprydnaden. På hjälmtypen avläses om ägaren är adlig eller ofrälse. Adeln har i Sverige ensamrätt till öppen hjälm, även kallad bygelhjälm, medan alla andra skall använda sluten hjälm. I Danmark och Norge är inte detta reglerat.

Släkten Lekholms vapen.

TECKNING: MAGNUS BÄCKMARK

Hjälmtäcke

Hjälmtäcket är ett tygstycke som hänger ned från hjälmen och har en dekorativ funktion. Tygstyckets flikar skapar i bild ofta en konstfull flankering av sköldens sidor. Hjälmtäcket är i regel ett heraldiskt färgat tygstycke med ett foder av metalltinktur.

Hjälmbindel

Hjälmprydnadens fäste i hjälmen döljs av en hjälmbindel, som också håller hjälmtäcket på plats. Den består av tygstycken av samma tinkturer som hjälmtäckets, som har virats samman och knutits ihop baktill. I bild brukar fem till sju vindlingar vara synliga.

Hjälmprydnad och hjälmbindel kan i bild framställas utan hjälm och sköld. Hjälmbindelns ändar syns då ibland nedhängande under hjälmprydnaden. Ibland används ordet krest om denna övre del av ett vapen.

Släkten Bøviks
krest.

TECKNING: MAGNUS
BÄCKMARK

Valspråk

I bild kan ett valspråk textas på ett band under skölden, i regel på modersmålet eller på latin. Valspråk fastställs ofta samtidigt som vapen och nämns då i vapnets blasonering. Bandet färgsätts av de tinkturer som dominerar i vapnet.

Vapenbeskrivning

Ett vapen fastställs till sitt innehåll i ord genom en vapenbeskrivning, även kallad blasonering. Verbet blasonera, »beskriva (eller måla) en vapensköld«, är ett lånord från tyskan och franskan.

En särskild terminologi har utvecklats genom tiderna för att underlätta blasoneringen och göra den så precis och noggrann som möjligt. De olika återkommande märkena och olika kompositionsgreppen har alla sina specifika benämningar.

Höger och vänster är i en vapenbeskrivning omkastade, eftersom ett vapen alltid beskrivs från bärarens sida. För

EXEMPEL PÅ
VAPENBESKRIVNING:

att slippa termerna »heraldiskt höger« och »heraldiskt vänster« använder man de latinska orden dexter och sinister.

En vapenbeskrivning utgår alltid från en tom sköldyta som lager för lager byggs på till dess att ett helt vapen är beskrivet. I marginalen på detta uppslag visas detta steg för steg med släkten Gjötterbergs vapen som exempel.

Sköld: Delad

Tinkturer

Färger och vissa mönster kallas tinkturer. Det finns tre tinkturslag (eller fyra, om man räknar naturfärg):

Metaller	Färger	Pälsverk	(Naturfärg)
Guld	Rött	Hermelin	
Silver	Blått	Gråverk	
	Svart		
	Grönt		
	Purpur		

i svart,

vari två av
vågskuror bildade
bjälkar av silver,

och guld,

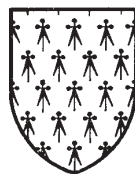

vari en röd spets.

Guld och silver är heraldikens termer för gult och vitt. I framställning används oftast gul och vit färg, men man kan också välja guld och silver eller färger som ser metalliska ut.

Färgerna anges ovan i ungefärlig ordning efter hur frekventa de är. Rött och blått är många gånger vanligare än svart och grönt. Purpur förekommer bara i någon handfull svenska vapen.

Hermelin är benämningen på vinterpälsen från djuret med samma namn, med påsydda svarta svansspetsar. Svansspetsen stiliseras på olika sätt till en figur, som i sig är ett heraldiskt märke, en hermin.

Hermelin.

TECKNING: FRITHIOF
DAHLBY

Gråverk är sammansytt av vinterpälsar av ekorrar som lagts i rader med varannan pälsbit uppåt och med pälsen omväxlande utåt och inåt. Om inget annat anges så är färgsättningen silver och blå.

Ett exempel på gråverk i ett vapen, här i nedre sköldhälften av slakten Lindquists vapen från 1962.

TECKNING: JAN RANEKE

Under medeltidens slut och under nya tiden fram till 1900-talets början användes ofta så kallad naturfärg. Till exempel kan en människofigur avbildas med hudfärg och en björn med brun päls. Så kan i regel göras när vapenbeskrivningen inte fastställer någon viss färg för ett visst föremål. I nya vapen används helst inte naturfärg. En naturtrogen färgsättning är emot heraldikens fantasilust. Ett märke kan ha vilken som helst av de heraldiska tinkturererna, inte bara den som ligger närmast verkligheten.

Tinkturegeln

Ett av de grundläggande kriterierna för att en bild ska vara heraldisk är att den uppfyller den så kallade tinkturegeln. Den innebär att färger och metaller ska så långt som det är möjligt omväxla med varandra och inte ligga

(Hjälmen är underförstådd.)

Rött hjälmfodrat fodrat med guld.

Hjälmprydnad: Två svarta vingar,

vardera belagd med en av vägskuror bildad balk av silver.

Ingen färgsättning är främmande. Här syns en grön katt i en släkt Anderssons vapen från 1981.

TECKNING: JAN RANEKE

intill varandra. Ett metallmärke ska ligga på färgbotten, och vice versa.

Skälet är i grund och botten ren optik. Metall på metall på en sköld blir i solen till en enda solreflex, medan till exempel ett rött lejon på blå botten är svårtytt på långt håll.

Pälsverk kan läggas mot såväl metall som färg. I den mån naturfärg förekommer i äldre vapen kan den också användas så.

Skraffering

I vapenböcker är det viktigt att förmedla vilka tinkturer ett vapen har trots att man bara har svart tryckfärg. Man kan i sådana situationer tillgripa så kallad skraffering, en inter-

Skrafferingsnyckel.

TECKNING: MAGNUS BÄCKMARK

nationellt gångbar färgkodning med streck och prickar som symboliserar de olika tinkturerna. Den uppfanns i Frankrike i början av 1600-talet.

Skraffering är enbart ett hjälpmedel. Förr var det vanligt att folk trodde att skraffering hörde till svartvita vapenframställningar. Därför ser man ofta streck och prickar i vapenbilder under 1700- och 1800-talen, i många fall även när bilden är i färg. Kodningen är inte motiverad någon annanstans än i svartvita vapenböcker där plats inte finns för vapenbeskrivning i text.

En skrafferad vapenbild, här adliga ätten Hermelins vapen ur Klingspors vapenbok (1890). I skölden syns djuret hermelin, och i ginstammen tre herminer och inte pälsverket hermelin.

TECKNING: TROLIGEN MARIA WIDEBÄCK

Uppkomst och utveckling

Antikens greker, afrikanska stamfolk, japanska samurajer och nordamerikanska indianer har alla prytt sina sköldar eller kläder med personliga dekorer. Fältecken används också av kulturer över hela världen. Så berättar vikingasagan om den norske kungen Olav den heliges märke, att det »var vitt, det var en orm«. Ett märke var ett fältecken som fördes vidare, men inte nödvändigtvis gick strikt i arv.

Heraldik kallas däremot bara det specifikt västerländska systemet med identitetsmärken. Det har sitt eget formspråk som är lätt att skilja från andra kulturers.

Systemet börjar ta form på 1100-talet i Västeuropa. Det som brukar nämnas som det första kända egentliga vapnet är från 1126. Henrik I, kung av England och hertig av Normandie, gifter då bort sin dotter Matilda med greve Gottfrid av Anjou. Under bröllopsfestligheterna hänger kungen en sköld runt halsen på sin svärson. Den är blåmålad och har sex lejon av guld, ställda tre över två över ett.

Idén sprider sig snabbt till hoven i Europa. Redan i mitten av 1100-talet är sigill med heraldiska bilder kända i nuvarande Spanien, Portugal, England, Tyskland och Frankrike. Men ännu är det bara kungar och furstar som för vapen.

Många samverkande faktorer bidrar till att vapenbruket uppkommer: stridsutrustningens utveckling, korstågen, feodalismen, ökande sigillanvändning, tornerspel och framväxande höviska ideal.

Stridsutrustningens utveckling

Vid medeltidens början kläs krigarna allt mer in i järn. Ringbrynjor täcker hela kroppen och den enkla topphjälm ersätts på 1200-talet av tunnhjälm, som sätts på huvudet över brynjuhuvan och täcker hela ansiktet, så när som på en springa för ögonen. I stridens hetta är det vanskligt att skilja en vän från en fiende i en sådan järnklädsel, vilket gynnar användningen av individuella färger och märken på sköld och andra delar av rustningen.

Korstågen

Heraldiken får en snabb spridning, inte minst tack vare korstågen. Riddare från Europas alla hörn samlas flera gånger under 1100-talet för att erövra det Heliga landet från muslimerna. Det nya bruket med märken på sköldar och vapenrockar sprider sig lätt inom härarna, och sedan tar riddarna med sig idén till sina hemländer.

Feodalismen

På kontinenten utvecklas vasallskapet mot ärftlighet. När sonen ärver länet tar han också över det märke som fadern använt sig av. Vasallerna anammar ofta en variant av furstens vapen för att markera deras personliga band till honom. Även i Sverige, där feodalväsendet inte slår igenom lika starkt, finns många exempel på att en riddare upptar ett vapen som liknar vapnet för någon mer inflytelserik släkt som han står i ett beroendeförhållande till. Det mest kända exemplet är Hemming Gadh (död 1520), biskop i Linköping, som i sitt vapen upptog tre sjöblad – ett lån från vapnet för riksföreståndaren Sten Sture den äldre, vars rådgivare han var.

Ökande sigillanvändning

Under sent 1000-tal kommer sigillet i bruk i Västeuropa i en mer omfattande utsträckning än tidigare. Läskunnigheten är låg, så genom sigillet kan alla som tar del av dokumentet se att rätt person har undertecknat det. Det ligger

Fragmentet av kung Erik Knutssons kontrasigill, med rekonstruerade delar tecknade runt det.

UR HILDEBRAND

nära till hands att i sigillet använda sitt vapen, det vill säga samma märke som på vapenutrustning och baner, varför också sigillanvändningen har betydelse för vapenbrukets uppkomst.

Tornerspel

Törneringarna börjar sparsamt förekomma under 1000-talet. I takt med att tävlingarna blir populärare blir de praktfullare. Törnerbanan blir under medeltiden den arena där heraldiken utvecklas till ett noga reglerat system. Härolderna blir de som håller reda på normerna. Deras utbyte med varandra och resor mellan hoven bidrar till att heraldiken blir ett universellt system.

Jarl Birger Brosas sigill.

UR HILDEBRAND

Höviska ideal

Det under medeltiden framväxande höviska riddaridealet har också betydelse för vapenbrukets uppgång. Den höviska kulturen sätter värde på immateriella värden. Symbolhandlingar som att låta måla upp sitt vapen i en väggmålning som man bekostat i sockenkyrkan eller att dra i strid för sin dams färger, härledda från hennes vapen, är mättade med mening för vapenbäraren.

Vapnet betraktas inte som ett godtyckligt märke utan är nära förknippat med den egna individualiteten, som samtidigt växer i betydelse. Varje människa anses i högre utsträckning än tidigare vara en individ med egna tankar och värderingar i stället för att vara en del i ett kollektiv, och heraldiken blir ett sätt att framhäva denna individualitet.

Sigtrygg och Lars Bengtssönens sigill från 1219.

AVRITNINGAR AV C F LINDBERG UR B E HILDEBRAND, SVENSKA SIGILLER FRÅN MEDELTIDEN, 1862-67

Tidigaste beläggen

Från 1219 är förekomsten av heraldiska släktvapen med säkerhet känd i Sverige. Detta år undertecknar bröderna Lars och Sigtrygg Bengtssöner ett dokument med sina sigill. Båda sigillen visar en sköld med en lilja i en hjorthornskrona. Samma vapen används senare av deras efterkommande. Exemplet ger belägg för att vapnet redan då är en ärftlig symbol, vilket är ett viktigt kriterium på att det verkligen är en heraldisk bild och inte bara en tillfällig skölddekor.

Det är inte omöjligt att vapen fanns i Sverige ännu tidigare. Från tiden 1210–16 finns ett fragment av ett kontrastigill för kung Erik Knutsson. Det visar två mot varandra vända gående krönte lejon med hitåtvända ansikten, men de tycks inte passa in i en sköld. Ett otydligt sigill från 1192–98 visar den svenska jarlen Birger Brosa med en sköld som eventuellt är prydd med en liljestav.

Under 1200-talets slut och 1300-talets början spred sig vapenbruket till det bredare frälset och till präster och borgare i städerna. Första gången ett vapen kan beläggas ha använts av en präst är 1278, då kaniken Peter Algotsson i Skara i sitt sigill har en sköld med en mångbladig blomma. År 1320 möter en vapensköld i ett sigill för Henrik Sunnudag, borgare i Stockholm.

Vapen i strid

Den praktfulla heraldiska utstyrseln är självskriven vid tornerspel, men i verklig strid i Sverige användes knappast någon mer utbyggd heraldisk utstyrsel. Under alla omständigheter är hjälmprydnad inte något som man belastar sig med före en ritt genom snårig skog eller en sammandrabbning med en fiendetrupp. Något som däremot inte är i vägen rent praktiskt är en målning på skölden.

I Kristdala kyrka i Småland finns två träsköldar som Jan Raneke funnit vara stridssköldar från 1380-talet. Genom sköldemärkena, i båda fallen ett svinhuvud, kan sköldarna tillskrivas Lyder Svinakula och hans son Henrik, vilka ägde jord i socknen vid den tiden.

Kaniken Peter Algotssons sigill från 1278.

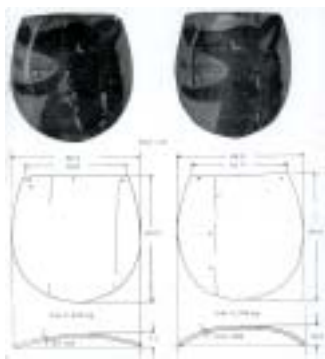
UR HILDEBRAND

Borgaren Henrik Sunnudags sigill från 1320.

UR HILDEBRAND

Dessa stridssköldar är tillverkade på samma sätt som ett flertal stridssköldar som bevarats på andra håll. Den välvda stommen består av två eller tre sammanfogade brädor. Träslaget är oftast lind eftersom det är ett lätt men ändå fast träslag. Stommen är sedan inklädd i läder eller grov linneväv som har krederats före påmålingen av sköldemärket. Temperafärg användes till målingen. Förmännare mäns praktsköldar kunde därtill ha försilvrade eller förgyllda partier. Handtag och remmar nitades fast på sköldens baksida.

Svinakulasköldarna i Kristdala kyrka.

FOTO OCH SKISSER: JAN RANEKE

Hertiginnan Ingeborg Håkansdotter har låtit avbilda sig själv i sitt sigill, känt från 1318, med sitt eget släktvapen, den norska kungaslaktens vapen, återgivet på sin högra sida och sin avlidne makes, hertig Erik Magnussons vapen, Folkungaättens vapen, på sin vänstra. Sköldemärkena syns här på baner, inte på sköldar. De rundkulliga kittelhjälmarna var vid den här tiden en nyhet i Sverige.

UR HILDEBRAND

Sköldens välvning är inte helt lätt att utföra. Tillverkningen sköttes av specialiserade hantverkare som i större städer var samman slutna i ett skrå närstående sadelmakarnas. Även i en mindre stad som Arboga kunde man söka upp en sådan hantverkare – år 1348 omnämns där en »Olavi Skioldmakare«.

Ibland kunde tillverkningen vara uppdelad mellan hantverkare som utförde trä- och inklädnadsarbetet och sköldmålare. Åtgången på sköldar kunde vara stor i krigstid, för de höll inte särskilt länge – en riddare tog ofta med sig två reservsköldar när han red ut till strid.

Sköldens storlek har gradvis minskat. Här åskådliggörs utvecklingen från det tidiga 1200-talets stridsköld till det sena 1400-talets tornersköld med ätten Bielkes vapen som exempel, vilket är känt från 1200-talets slut.

TECKNING: MAGNUS BÄCKMARK

Hjälmens utveckling

Den hjälm som är i bruk när vapenbruket uppkommer är den flatkulliga kittelhjälmen, ibland även kallad tunnhjälm, som helt enkelt är en uppochnedvänd järnkruka med ögonspringa. Omkring 1300 introduceras den rundkulliga kittelhjälmen i Sverige som under 1300-talet långsamt ersätter den flatkulliga.

Omkring 1300 börjar samtidigt ett hjälmtäcke att användas på hjälmen. Hjälmtäcket är förmodligen ett lån från muslimerna under korstågen i det Heliga landet, där en hjälm behöver skyddas mot solen för att det inte skall bli alltför hett inuti den. Hemma i Europa har tygstycket utöver sin dekorativa funktion också en praktisk eftersom det skyddar den polerade tornerhjälmen från att bli nersölad av jord och lera som hästarna river upp på tornerbanan.

Hjälmprydnader är inte vanliga från första början, men redan 1291 finns det ett svenskt sigill som enbart visar en hjälm med dess prydnad utan sköld. Hjälmprydnaden är från denna tid och framåt alltså en del av vapnet som är lika betydelsefull som sköldemärket.

På 1400-talet ersätts kittelhjälmen av stickhjälmen. Den har ett halsparti som fästs i bröstharnesket. Nospartiet är uthamrat till en näbbliknande form som gör att motståndarens lans kanar ner om den träffar hjälmen.

Bygelhjälmen (öppen hjälm) är en vidareutveckling av stickhjälmen (sluten hjälm) på det sättet att den anpassades till kamp med svärd eller klubba i stället för lansduster.

Det äldsta tydliga exemplet på ett hjälmtäcke i en vapenbild i sigill, tillhörande riddaren och kungliga rådet Folke Jonsson till Fånö (Aspenäs-ätten), känt från 1312.

UR HILDEBRAND

Riddaren Holmger Ulfssons (tre stengavlar) sigill från 1291 visar enbart hjälmen med dess prydnad av hans vapen.

Hjälmprydnaden består av två stjärnformiga skärmar med fjäderbesatta uddar. Hjälmtypen är flatkullig kittelhjälm.

UR HILDEBRAND

Ansiktspartiet är öppet, men öppningen skyddas av byglar.

Båda dessa hjälmtyper användes endast i torneringar. De hjälmar som användes i strid fick på 1400-talet en egen utveckling. Trots att verklighetens stridshjälmar har fortsatt att utvecklas har vapenkonsten fastnat vid senmedeltidens tornerhjälm. Det är dessa två hjälmar – stickhjälm och bygelhjälm – som allt sedan dess upplevs som moderna eller tidlösa och som ständigt ritas i nya vapenbilder.

Ett exempel på stickhjälm och konstnärligt uppslitsat hjälmtäcke syns här i en teckning av vapnet för den finska frälsesläkt som på 1500-talet upptog namnet Horn efter sin vapenbild. Ett dextervänt horn syns i skölden och även två horn i hjälmprydnaden i vapnet. Okänd konstnär, 1500-talets mitt. Skoldebrevsamlingen, Riksarkivet.

FOTO: MAGNUS BÄCKMARK

Hjälmtäcket slitsas upp

En bit in på 1400-talet blir det allt vanligare att hjälmtäcken i bilder slitsas upp och ger en luftigare inramning runt skölden. Flikarna ritades ofta som löv och täcket kunde därför missvisande kallas för lövverk. Det uppslitsade hjälmtäcket sammanhänger med klämodet vid samma tid, då slitsar och skåror i yttertyg var populära.

En början till uppslitsning av hjälmtäcket visar denna vapenframställning för Birgitta Ulfssdotter (Roos af Hjelmåter), död (senast) 1443, på gravhällen över henne och maken Jösse Eriksson (Lykke), halshuggen 1436, i Vadstena klosterkyrka.

UR SÖLVE GARDELL, GRAVMONUMENT FRÅN SVERIGESMEDELID, 1945–46

Efter medeltiden

Ett vapen, precis som ett släktnamn, visar in på 1600-talet att man har en relativt framskjuten ställning i samhället. Men det är inte märkvärdigare att använda ett släktvapen än att använda ett släktnamn. Mellan 1600-talets mitt och 1700-talets mitt är bruket av släktvapen mer utbrett än någonsin i Sverige. Ståndspersoner, det vill säga präster, skollärare, fogdar, skrivare, borgmästare, rådmän, tullnärer, officerare med flera, använder ofta vapen.

Vapnen används i skilda sammanhang från dekorer på

Vapensigneter använda av bönder. De är alla nämndemän och har gjort sina signetastryck i Älvsborgs läns mantalslängd 1744 för att intyga dess riktighet. Bildvalet är förhållandevis stereotypt i det att de flesta av dessa vapen uppvisar de märken som var de vanligaste vid denna tid: träd, blommor, stjärnor, samt i hjälmprydnaderna vingar, palmkvistar eller rosor på stjärkar.

Ägarna är, från vänster ovan: 1. Tomas Nilsson, frälsebonde i Krusetorpet, Gärdhem. 2. Lars Andersson, skattebonde i Svalbacken, Stora Mellby. 3. Johan Pettersson, skattebonde i Ränne skattegården, Magra. 4. Anders Svensson, kronbonde i Ranneberg, Kilanda. 5. Anders Ersson, skattebonde i Hultet, Lerum.

6. Anders Persson, skattebonde i Bäne Åsen, Hol. 7. Anders Håkansson, skattebonde i Hällestad bredgården, Hällestad. 8. Anders Olsson, skattebonde i Melltorp övergården, Grude. 9. Måns Torstensson, skattebonde i Åne övre backegården, Kvinnestad. 10. Jon Hemmingsson, skattebonde i Berga, Brålanda.

11. Per Olsson, skattebonde i Bollrud, Sundals-Ryr. 12. Erik Töllesson, skattebonde i Bodane, Ör. 13. Johan Rasmusson, skattebonde i Grösäter, Ör. 14. Per Månsson, skattebonde i Edstena västergården, Högsäter. 15. Anders Rasmusson, skattebonde i Lerkvälla östergården, Lerdal.

16. Jöns Andersson, skattebonde i Vitteberg, Töftedal. 17. Erik Månsson, skattebonde i Gäserud, Häbol. 18. Sven Hansson, skattebonde i Tomasbol, Tösse. 19. Johan Andersson, frälsebonde i Skogen, Änimskog. 20. Per Hansson, skattebonde i Backen, Änimskog.

AVRITNINGAR: MAGNUS BACKMARK

inventarier och tillhörigheter till gravhällar och porträttmålningar, men framför allt är det inom ett användningsområde som vapnen är mycket vanliga, sigillen. Alla personer som skrev brev i någon större utsträckning behövde en signetring eller en signetstamp att försegla sina brev med. Särskilda hantverkare, pitschaftmakarna, sysslade med att gravera dessa ringar och stampar. Ordet pitschaft betyder signet på tyska.

Gravyren i en signet består normalt av ett fullständigt släktvapen åtföljt av ägarens initialer på ömse sidor av hjälmprydnaden. Adliga signeter saknar däremot ofta ägarinitialer, eftersom riddarhusordningen 1626 stadgade att alla adelsätter skulle ha en signet utan initialer som de skulle använda på riddarhuset.

Vapenkonstens nedgång

Gradvis efter medeltiden blir vapenkonstens dragning till det stiliserade och kraftfulla allt mindre tongivande. Tendensen kulminerar på 1800-talet. Heraldiska bilder tecknas då ofta i en stram, smal och gracil stil. Hjälmar återges ofta med alltför smal hals, som om ingen hade en tanke på att ett huvud måste kunna stickas in i den, och likaså ser man ofta hjälmens huvud vridet i förhållande till halsstycket, vilket är lika omöjligt. Hjälmtäcken utelämnas ofta. Sköl-

Denna teckning representerar en stil som idag betraktas som degenererad, heraldiskt sett.

Adliga ätten Jägerskiölds vapen syns här courtoisievänt men skölden lutar åt fel håll, bakåt.

Såväl de tre jägarhornen i skölden som de tre påfågelfjädrarna i hjälmprydnaden är tecknade smala och klena. Den nitade bården hör inte till sköldemärket.

TECKNING AV "P A CN 1830(?)"

Hjälmtäcken saknas i sköldebrevet för friherrliga ätten Silfverschiöld 1771 och på tidstypiskt maner ser man inte heller några sådana i följande framställningar av vapnet. Här syns vapnet i det exlibris som Robert Haglund tecknade 1888 åt friherre Nils Silfverschiöld (1864–92) på Koberg i Västergötland. Sköldemärket är i blått fält en antik sköld av silver, allt inom en bård, delad i sexton delar, varannan av silver, belagd med en hermin, och varannan röd. Mellan vingarna i sinister hjälmprydnad syns en spira med domarhand, en rättssymbol vars förekomst här förklaras av att han som upphöjdes till friherre var president i Göta hovrätt.

FOTO: MAGNUS BÄCKMARK

dar förses ofta med nitade bårder som en sorts extra inramning. Betecknande för uttrycket är till exempel att släkten Svinhufvuds märke liknar ett harmlöst tamsvin i stället för den furiösa vildsvinsgalt som deras förfäder lät måla. Ett ännu mer tidstypiskt exempel är det nya vapnet för Haparanda. I ett kungligt brev 1828 får köpingen en sköld som innehåller en naturalistiskt tecknad landskapsvy, vilket är rakt emot vapenkonstens ursprungliga stil.

Vapenbruket minskar också dramatiskt strax före och under 1800-talet. Seden att sätta upp begravningsvapen i kyrkorna försvinner under 1700-talet, och inventarier och ägodelar dekoreras allt mer sällan med vapenbilder.

Vapenbrukets nedgång har flera orsaker. En kan vara en övertolkning av det förbud för ofrälse män att använda öppen hjälm i sina vapen som kommer 1762. Skrivningen

är – kanske med flit – luddig i så måtto att man lätt kan tro att det rör sig om ett förbud att föra vapen överhuvudtaget.

En annan orsak är att användningen av signeter förändras. Det hantverksmässiga graverandet av en unik signet för varje person börjar försvinna under 1700-talets slut. I stället köper folk i allt högre utsträckning färdigtillverkade ringar eller stamper. De är försedda med någon allmän bild eller bara initialer. Så småningom kommer de gummerade kuverten. Då blir det helt överflödigt att smälta lack för att försegla brev.

Vapenkonstens uppsving

Mot 1800-talets slut vaknar intresset för vapenkonst långsamt till liv igen. På statlig nivå ger Kungl. Maj:t 1885 riksheraldikern i uppdrag att kvalitetsgranska varje ny framställning av offentliga vapen. Det offentliga vapenbruket blir med andra ord en del av en medveten kulturvård. Riksvapnet, landskapsvapen eller stadsvapen sätts oftare än tidigare upp på stationshus, rådhus och andra offentliga byggnader.

Under 1900-talets gång blir vapen fastställda för landets län, kommuner, stift och många olika myndigheter och försvarsenheter. Även släktvapen nyantas i en ökande takt.

Stora riksvapnet.

KARLERIK FORSBERGS VERSION FRÅN 1966.

Vapengrupper

Vapenkonsten utgår från individen, människan. De äldsta vapnen är symboler för furstar. Längre fram utvecklas många furstevapen till symboler för deras nationer. Nästa steg blir att nya vapen antas för ett territorium utan att någon kopp-ling finns till en släkt eller individ. Vapen förs också av myndigheter och alla typer av samfund, företag och för-eningar.

Offentliga vapen

Offentliga vapen är samlingsnamnet på de vapen som förs av stats-, läns- och kommunala myndigheter och samtidigt är symboler för områdena i fråga, med andra ord territoriella vapen, samt även de vapen som förs av andra myndigheter.

Territoriella vapen

De territoriella vapnen tillhör geografiska områden. Riket består av landskap, härader och socknar (församlingar). En nyare administrativ indelning delar in samma rike i län och kommuner.

Riksvapen

Sverige har två riksvapen, det stora och det lilla. De är båda statssymboler, men det stora är kungens personliga vapen. Det används i särskilt högtidliga sammanhang av regering, riksdag, departement, försvaret och i utrikesrepresentationen. Bland annat syns stora riksvapnet i skulpterad form i riksdagens plenisal och på hovleverantörsmärken.

Lilla riksvapnet, här på regeringskansliets skylt.

TECKNING: VLADIMIRA SAGERLUND.

FOTO: MAGNUS BÄCKMARK

Stora riksvapnets huvudskölden är kvadrerad, fyrdelad, av lilla riksvapnet och Folkungaättens släktvapen. I hjärtskölden syns vapnet för den regerande kungadynastin. I fallet med den nuvarande dynastin, Bernadotte, är hjärtskölden kliven mellan Vasadynastins vapen och Bernadottevapnet. Formen med kvadrerad huvudsköld och hjärtsköld infördes av kung Karl Knutsson (Bonde) 1448. Senare tillkom vapnemantel och sköldhållare och ordensinsignier. Idag används bara Serafimerordens insignier omkring skölden. Under unionstiden med Norge 1815–1905 fanns även det norska riksvapnet representerat i ett fält på huvudskölden.

Lilla riksvapnet, ofta kallat Tre kronor, är ett nationsvapen som funnits åtminstone sedan 1300-talets första hälft. Det är en symbol för landet i sig och har ingen förhistoria som någon kungaätts släktvapen. Den äldsta kända avbildningen av Tre kronor-vapnet härrör från 1330-talet och finns i en fris i det palats i Avignon som påven då residerade i. Frisen målades inför ett politiskt toppmöte om ett nytt korståg.

Om Tre kronor-vapnets ålder och förklaring har det skrivits mer än om någon annan heraldisk fråga i Sverige. Framför allt har man lockats att se någon betydelse i tretalet. Olaus Magnus skriver 1555 lyriskt att de tre kronorna symboliserar det svenska väldets omätliga utsträckning, svenskarnas ärofulla bedrifter respektive landets outtömliga rikedom på malm. Johannes Schefferus anser 1680 att kro-

En svensk drottning stamvapen insätts som hjärtsköld i stora riksvapnet på samma sätt som kungen använder sitt stamvapen på samma plats. Här syns vapnet för drottning Margareta Eriksdotter (Leijonhufvud) (1516–51) på hennes och maken Gustav Vasas sarkofag i Uppsala domkyrka.

FOTO: MAGNUS BÄCKMARK

norna är ett minne av de krönte avgudabilderna av Tor, Oden och Frej i Uppsala.

Att kronorna ska stå för tre riken har många ansett. På förslag framfördes i slutet av 1500-talet att rikena skulle vara Italien, Frankrike och Spanien, vilka då troddes ha legat under de svenska goterna en gång i tiden. Troligare är i så fall att det skulle vara fråga om Sverige, Norge och Skåne, som var beståndsdelarna i kung Magnus Erikssons valde. Kronorna har också föreslagits vara S:t Eriks helgonvapen eller en symbol för de heliga tre konungarna i Bibeln. En mer prosaisk möjlighet är att kronan helt enkelt är vald i dess egenskap av makt-symbol. Att ett märke framställs i tretal är ett vanligt heraldiskt grepp och behöver inte ha någon särskild symbolisk innebörd.

Tinkturerna guld-blått användes på korsflaggor som blev upphovet till svenska flaggan. Den äldsta blå flaggan med gult kors är känd från 1500-talets mitt och i en instruktion från 1562 fastslås den vara kungens fälttecken till sjöss. Korsflaggan återgår på äldre förebilder. Men länge var den gulblå korsflaggan inte det främsta kännetecknet för den svenska flottan. Det var ofta viktigare att örlogsflaggan hade tre tungor, än att den var gul och blå.

Vasen är en av Sveriges nationalsymboler. Dess spridning återgår på dess egenskap av vapenmärke för släkten Vasa, Sveriges kungadynasti 1523–1654. Släkten kallades i efterhand Vasa efter sin vapenbild. Ordet vase betyder vippa eller knippe, men de lärde har sedan 1600-talet debatterat vad för slags knippe det är – en sädeskärve, ett liktorknippe, en lijjestav eller en hjälmvippa? Eller är Vasaättens märke ursprungligen ett knippe orrfjädrar, en orrstjört? Här syns Vasaättens sköld i både den äldre och den yngre formen.

TECKNINGAR: JAN RANEKE

År 1430 nämns unionsrikenas baner som visade ett rött kors på ett gult fält. Alla korsflaggor i Norden har en unik form i det att korsets mitt inte är placerad på flaggdukens mitt utan närmare stängen. Urtypen för dem alla är den danska rödvita flaggan, Dannebrogen, som enligt traditionen skall ha erövrats under ett korståg mot Estland vid 1200-talets början och som med säkerhet är belagd från 1300-talet.

Landskap

Bland landskapsvapnen är Gotlands, återgående på en sigillbild känd från 1280-talet, och Dalarnas från 1520-talet de äldsta. Yngst är Norrbottens vapen som fastställdes 1995.

Merparten av de svenska landskapen försågs första gången med vapenbilder i samband med Gustav I:s begravning 1560. Tjugofyra ridande unga adelsmän i liktåget bar då var sin svart fana prydd med vapnet för vart och ett av landskapen. Vapnen kom till i en hast och många blev inte så lyckade. Flera var litet för simpla eller för lika varandra. Därför ändrades flera av dem av kung Johan III under slutet av 1560-talet.

De landskap som kom under Sveriges krona efter frederna med Danmark 1645 och 1658 försågs med vapen vid Karl X Gustavs begravning 1660.

Först 1884–85 fick landskapsvapnen kunglig fastställelse. Dessförinnan hade de varierat litet till innehållet men varit i stort sett desamma sedan 1560-talet. De nu gällande, reviderade vapenbeskrivningarna är från 1925–72.

Landskapsvapnen kröns med en hertigkrona när landskapens karaktär av hertigdöme ska understrykas.

Län

Länsindelningen skapades 1634. Intill 1800-talet var det vanligast att länsstyrelserna använde Lilla riksvapnet som sin myndighetssymbol, ibland sammanställt med ett landskapsvapen eller residensstadens vapen. Åren 1935–68 fastställdes länens vapen. Länsstyrelserna framställer vap-

Södermanlands landskapsvapen: i fält av guld en svart grip. Här på kung Gustav Vasas och drottning Margaretas sarkofag i Uppsala domkyrka.

FOTO: MAGNUS BACKMARK

nen krönta med en kunglig krona eftersom de är statsmyndigheter.

Städer och kommuner

Sveriges och hela Nordens äldsta stadsvapen är Kalmars, som återgår på en sigillbild från omkring 1250. Att varje stad ska ha sitt märke föreskrivs i Magnus Erikssons stadslag från 1300-talets mitt. Ofta är dessa märken inte särskilt heraldiska, utan kan utgöras av helgonbilder eller borgfigurer som inte är insatta i sköld.

År 1437 förlänas Malmö vapen av unionskungen Erik av Pommern. Kungliga förläningar av sigillbilder eller vapen är vanliga i nya städernas privilegiebrev från 1500-talet.

Under 1900-talets första årtionden får städernas vapen kunglig fastställelse i ökande takt, varvid man utgår från kända stadssigill och bestämmer färger och detaljer i de fall där sådana är tveksamma i den tradition som staden själv har utbildat kring sina bilder. Så småningom har alla Sveriges 133 städer fastställda vapen.

År 1934 fastställs vapen för Kinna municipalsamhälle. Det är första gången en landskommun vid sidan av städerna får ett kungligt fastställt vapen. Därefter sprider sig vapen-antagandet snabbt. Idag har alla Sveriges 289 kommuner vapen utom Ale, Essunga, Härryda och Tomelilla. Därtill kommer över 500 vapen för kommuner som efter sammanslagningar nu ingår i andra kommuner. Från 1980-talet har ett fåtal av dessa börjat återuppstå som vapen för kommundelar.

Efter 1974 sker inte längre fastställelser av kommunvapen av Kungl. Maj:t utan de registreras i Patent- och Registreringsverket efter yttrande av Riksarkivet, det vill säga statsheraldikern.

Häradar

Från 1400-talets början är häradssigill kända. Ett härad är det område inom vilket allmogen samlades till ting. Häradets sigill använde allmogen på gemensamma skrivelser.

Tierps härads äldsta kända sigill, tillverkat 1568, visar samma sigillbild, tre humleax, som kung Karl Knutsson (Bonde) förlänat 112 år tidigare.

UR J E ALMOQUIST: DOMSAGOR OCH HÄRADSHOVDINGAR I STOCKHOLMS OCH UPPSALA LÄN, 1946

I början kan sigillmotivet utgöras av till exempel en helgonbild. Vapen blir långsamt vanligare från 1500-talet.

En tidig kunglig fastställelse av en sigillbild härrör från 1456, då kung Karl Knutsson (Bonde) ger allmogen i Tierps härad rätten att föra tre humleax i sitt sigill.

Under 1900-talets första år vaknar intresset för häradsvapnen. Från att dittills ofta enbart ha använts i sigill och

En provkarta på häradsvapen, alla östgötska. Kinda och Ydre härads vapen är fastställda av Kungl. Maj:t 1950, de övriga är antagna av respektive tingsrätt eller häradsallmänning 1997–98. I Bobergs och Göstrings härads vapen syns ett lågårder, till skillnad från högårdret i Valkebo härads vapen. I Åkerbo härads vapen syns en högplog med rist. Märket i Bankekinds härads vapen är en bakifrån sedd kalkbanke med medar.

TECKNINGAR AV PER ANDERSSON, HÄR FÄRGLAGDA

därför inte haft sin färgsättning klar, så uppsätts de i nybyggda tinghus och omhuldas av länens hushållningssällskap vid utställningar och liknande.

Vadsbo härad i Västergötland är 1946 det första härad som får sitt vapen fastställt. Fram till 1960-talets början fastställs drygt sextio häradsvapen för häradet runtom i landet, och på 1990-talet har samtliga Östergötlands häraderna antagit vapen.

Församlingar

Vapen för enskilda kyrksöcknar, församlingar, förekommer till exempel i Dalarna. Det är då tinglagen, som territoriellt ofta sammanföll med de stora dalsöcknarna, som har sigillmärken, som har heraldiserats på 1900-talet. Inte minst stadsförsamlingar har också haft egna sigill men ofta med allmänna religiösa motiv och inte heraldiska.

Under 1900-talets sista årtionden börjar församlingarna anta vapen. Vapentätheten är idag högst i Östergötland.

Statliga myndigheter

Bland statliga myndigheter som inte har något specifikt regionalt verksamhetsområde är det inte lika vanligt att de använder egna vapen. I vissa fall använder myndigheterna lilla riksvapnet med särskild timbrering, det vill säga särskiljande element utanför skölden. Till exempel använder Riksåklagaren lilla riksvapnet med domarhandsprydda stavar korslagda bakom skölden. Polisen framställer samma vapen med en timbrering bestående av korslagda liktorknippen och en eklövskrans.

Exempel på myndigheter som har ett eget vapen är Brandskyddsmyndigheten, Arbetsmiljöverket, Naturvårdsverket, Domstolsverket, Fiskeriverket, Riksarkivet, Sjöfartsverket och Kustbevakningen.

På sistone har en och annan av landets tingsrätter börjat anta vapen. Statsheraldikern har haft ett par sådana ärenden hittills. Skölden är i dessa fall den namngivande ortens vapen med tillägg av en ginstam belagd med en våg.

Domstolsverket.

BILD FRÅN
MYNDIGHETENS HEMSIDA

Försvarsmakten

Från 1600-talet används landskapsvapen på regementsfanor, och fortfarande är det landskapens vapen som pryder regementens fanor.

Försvarsmakten som helhet använder lilla riksvapnet med ett stolpvis ställt svärd bakom den krönte skölden. Svärdet symboliserar stridsberedskap. Pliktverket använder också lilla riksvapnet, men med ett svärd korslagt med en lagerkvist bakom skölden.

Armén, Flygvapnet och Marinen har var sitt märke av guld i blått fält. Det är korslagda svärd, en bevingad flygplanspropeller respektive två korslagda kanoner överlagda av ett ankare.

Olika förband använder olika timbreringar. När det till exempel är fråga om ett infanteriregemente läggs dess sköld över korslagda gevär. Följande är exempel på timbreringar. Infanteribrigader: Korslagda muskötter. Pansarbrigader eller mekaniserade brigader: pansrade armar vardera hållande ett svärd. Artilleriregementen: korslagda kanon-eldrör. Kustartilleriregementen: korslagda kanoneldrör över en granat och vågor. Luftvärnsförband: korslagda kanoneldrör och två vingar. Trängregemen-

Lv6, Luftvärnsregementet, använder sitt vapen ihop med valspråket "Semper metam contingimus", (Vi når alltid målet).

BILDEN ÄR HÄMTAD FRÅN FÖRSVARSMAKTENS HEMSIDOR

Flygvapnet använder sitt sköldmärke utan sköld i sin logotyp.

BILDEN ÄR HÄMTAD FRÅN FÖRSVARSMÅKTENS HEMSIDOR

ten: ett kärrhjul med fyra ekrar och därunder två korslagda svärd.

Under de senaste årtiondena har en mängd nya vapen fastställts för olika försvarsenheter – allt ifrån olika förband till forskningsanstalter och officersskolor. Dessa vapen fastställs av Högkvarteret i samråd med Försvarets traditionsnämnd och tecknas av Riksarkivets heraldiske konstnär.

Utbildningsväsendet

Uppsala och Lunds universitet har sedan gammalt sina bilder, som i sigillform används i deras logotyper. Uppsala universitets vapen är i rött fält en sol av guld, och Lund har en ännu inte till sina tinkturer fastställd bild av ett krönt lejon hållande ett svärd i kombination med en uppslagen bok.

Nybildade universitet och högskolor har logotyper som ibland strävar åt det heraldiska hållet, men som sällan uppfyller heraldisk kvalitet. Örebro universitet har till exempel ett sköldliknande emblem i kontrasterande färger, men det är inte beskrivbart med heraldisk terminologi. I andra fall, exempelvis Stockholms universitet, används en emblematisk bild i sigillformad logotyp.

Studentnationerna vid de gamla universiteten för sedan gammalt vapnen för sina upptagningsområden, det vill säga landskapsvapnen. Nationerna vid nyare universitet och högskolor har ibland tagit efter dessa, men även självständiga föreningsvapen förekommer.

Grundskolor och gymnasier har ibland också vapen.

Ett gott exempel på vapen för en studentkår utgör det för Södertörns högskolas: I fält av guld en svart grip med blå beväring med fötterna överlagda av en vågskura (våglinje) bildad blå stam och i vänster klo hållande en svart fackla, antaget 1999.

TECKNING: PER ERIKSSON

Katedralskolan (f.d. Högre Allmänna Läroverket) i Uppsala för sedan 1950-talet i fält av guld ett rött kors, i första vinkeln åtföljt av en färla och ett ris i kors, båda svarta. De korslagda bestraffningsredskapen förekommer i sköld redan 1598 i skolans äldsta kända sigill. Vapnet syns här på fana och kavajmärke i en målning av Bengt Olof Kälde 1956.

FOTO: MAGNUS BÄCKMARK

Kyrkan

Domkapitlet i Linköping har redan 1260 ett kontrasigill med ett motiv som möjligen kan ha haft heraldisk avsikt, nämligen två korslagda nycklar. Helgonattribut, i detta fall för S:t Petrus, är vanliga i kyrkliga vapen men de kan också användas enbart som bilder utan heraldisk innebörd. Från år 1296 är ett korsvapen känt för Uppsala ärkestift. På senare medeltida väggmålningar kan man ibland se korset av rött mot guldbotten, ibland av guld mot röd botten, vilket blev det slutgiltiga.

Omkring år 1970 antog samtliga stift inom Svenska kyr-

Vapen för Sveriges ärkebiskop Karl Gustav Hammar. I fält 1 och 4 syns Uppsala stifts vapen och i fält 2 och 3 Hammars eget vapen.

TECKNING: JAN RANEKE 1992

Sveriges ärkebiskopars vapen genom tiderna. Med asterisk (*) markerat vapen är förlänat en ärkebiskops "för faderns förtjänster" adlade anhöriga.

TECKNING VID DOMKYRKANS 450-ÅRSJUBILEUM 1985 AV BENGT OLOF KÄLDE

Vapen för biskopen av Stockholms katolska stift Anders Arborelius.

TECKNING: DAVOR ZOVKO

kan egna vapen, och 1977 fastställdes ett vapen för Svenska kyrkan som helhet: I fält av guld ett rött kors, i korsmitten belagt med en krona av guld. Vapnet är en differentiering av Uppsala ärkestifts vapen.

En biskop inom Svenska kyrkan kvadrerar (alternativt klyver) sin sköld med stiftsvapnet och det egna släktvapnet, och kröner skölden med mitra. Bakom skölden läggs en kräkla (biskopstav). Ärkebiskopen har en korsstav korslagd med en kräkla, vilket även tillerkänns biskopen i Lund eftersom det tidigare var ett ärkestift.

Bruket med så kallade prästhattar, som är utbrett i katolska länder, finns inte inom Svenska kyrkan. Det är bara biskoparnas vapen som ser speciella ut, övriga kyrkans män och kvinnor för vapen precis som gemene man.

Företag

Inom näringslivet är heraldiken inte lika invand som i statliga verk. Den hittills mest välkända användningen av en heraldisk bild i en logotyp finns hos SAAB Scania, som an-

Västra Frölunda församlings vapen, antaget 1987, här är det återgivet med två korslagda korsstavar bakom skölden. Valen syftar på den händelse som 1865 gjorde församlings namn omtalat i hela riket, då en 16 meter lång blåval strandade där, men även på den valfisk som i kristen symbolik har att göra med uppståndelsen.

TECKNING: JAN RANEKE

vänder griphuvudet från Skånes landskapsvapen. Ett liknande fall av vapenlån finner man hos Malmö Aviation, som använder Malmös griphuvud.

Bland mindre företag är heraldiken vanligare, särskilt i vakt- och säkerhetsföretag, advokatbyråer och läkarfirmor, inom konfektionsbranschen och dylikt. En gammal sedvänja att krogar har heraldiska bilder på sina skyltar och därav får namn som Gyllene svanen, Tre bägare och dylikt kan man också se exempel på.

Åkesson vinhuset AB. Valspråket betyder "Det är vinet som skänker livet dess glädje".

TECKNING: JAN RANEKE

Posten har haft sitt posthorn som kännetecken sedan 1600-talet, och 1912 föreskrivs i ett cirkulär från Generalpoststyrelsen att det ska vara av guld, vilket Posten nyligen har återgått till.

När Telia, dvs före detta Televerket, privatiserades lämnade det sin femuddiga stjärna – i grund och botten ett heraldiskt emblem, krönt av en kunglig krona – och antog en logotyp med bubbler i cirklar – en mycket oheraldisk logotyp.

Hantverkare

Under nya tiden fram till 1844, då skråväsendet upphörde, var det vanligt att skråna i de olika städerna hade egna vapen i sina sigill. Många av märkena används fortfarande som emblem inom yrkena eller deras moderna motsvarigheter.

Skomakarskråns bilder innehåller ofta, förutom kragstövlar och skomakarknivar ofta en dubbelörn som ibland håller skor eller stövlar i klorna. Enligt traditionen tillerkändes skomakarna detta märke av kejsar Karl IV för att skomakarsonen Hans von Sagan visat stor tapperhet i slaget vid Rudau 1370.

Målarvapnet. Här i bearbetning efter en sannolikt tysk 1800-talsteckning återgiven i *A. C. Fox-Davies A Pictorial Archive For Artists & Designers* (1991).

TECKNING: MAGNUS BÄCKMARK

Boktryckarvapnet, här från Gunnar Önnbergs exlibris.

TECKNARE OBEKANT

Målarna har ett eget vapen: i rött fält tre sköldar av silver, ställda två över en. Som hjälmprydnad ses en uppstigande jungfru mellan två hjorthorn.

Vapnet förekommer redan vid medeltidens slut, men dess ursprung är omdiskuterat. Möjligt är kvinnofiguren en anspelning på målarnas skyddshelgon, S:t Lukas.

Enligt en legend från 500-talet målade han av jungfru Maria. Att sköldemärket är sköldar kommer sig av att målarna förr utbildades till konstnärer som ofta fick måla vapensköldar, vilket höjde dem litet över andra hantverkare.

Boktryckarnas yrkesvapen visar en örn hållande färgbollar i skölden och på hjälmen en uppstigande grip med samma yrkesverktyg.

Föreningar

I egenskap av bilder med lokalanknytning är det inte ovanligt att häradsvapen kommer till bruk i hembygdsföreningar och lokala släktforskarföreningar. Andra föreningar använder självständiga märken som anknyter till deras verksamhetsområden.

Inom idrottsrörelsen är det särskilt vanligt med heraldiskt influerade emblem, även om själva kompositionerna ofta uppvisar brister i sin heraldiska kvalitet. Sportklubbarna använder ofta så kallade hjärtformiga sköldar. Skölden

Fotbollsklubben Östermalm (FKÖ) i Stockholm: I blått fält en flygande drake av silver med röd beväring med alla fyra fötterna hållande en boll av silver.

TECKNING: MAGNUS BÄCKMARK

Svenska Sabreringsällskapet: I blått fält en bjälkvis ställd värja av silver med fäste av guld och därunder en solring av guld, samt mellan värjans klinga och solringens nedre innerkant en av vågskuror bildad stolpe av silver överläggande solringens övre del. Som sköldhållare syns en björn och en panter.

TECKNING: MAGNUS BÄCKMARK

Sällskapet i Goda Vänner Lag: I fält, delat av ett spets-snitt i blått och guld, en bjälke bildad av flätverk, åtföljd ovan av en tilltagande måne och en sol samt nedan av fyra sammankopplade kedjelänkar bildande en spetsställd fyrkant, allt av motsatta tinkturer. Valspråket betyder 'Allt (är) i vänskapen'.

TECKNING: MAGNUS BÄCKMARK

har tre spetsar upptill. Det är en typiskt engelsk sköldform. Att den är vanlig just bland sportklubbar men ingen annanstans inom svenskt va-penbruk, kommer sig av att idrottsrörelsen hämtade många influenser från England när den blomtrade upp i Sverige för hundra år sedan. Sportklubbarna använder ofta sina bilder på ett typiskt heraldiskt sätt – färgerna får gå igen överallt; på halsdukar, mössor, fanor, matchtröjor.

Frimurare och sällskapsordnar

Inom många ordenssammanslutningar erhåller medlemmarna en vapensköld när de uppnår en viss grad inom orden. Så är fallet till exempel inom Svenska Frimurare Orden, Timmermans Orden och Par Bricole sedan 1700-talet respektive årtiondena omkring år 1800. Om en medlem har ett släktvapen sedan förut används i regel sköldemärket från det vapnet i ordensvapnet.

Exempel på äldre frimurarevapen. Det till vänster uppvisar i nedre fältet ett till hälften uthugget stenblock, ett av många märken som är specifikt för Frimurare Orden. De två andra sköldarna skulle gå utmärkt att komplettera med hjälm och hjälmprydnad och användas som släktvapen.

UR FRIMURAREVAPEN, 1896

Släktvapen

Släktvapen är den äldsta vapengruppen. Som tidigare har nämnts uppstod heraldiska bilder som symboler för individer. Att individens efterkommande använder samma symbol är naturligt, precis som att ett släktnamn överförs. Om det är en ensam person eller en stor släkt som för vapnet har ingen betydelse eftersom det i båda fallen är ett släktvapen, ett vapen på individnivå.

Att en person eller släkt är vapenförande innebär att det finns ett särskilt vapen som den har rätt att använda. Det betyder inte att vapnet nödvändigtvis används för personligt bruk, till exempel på smycken, brevpapper, visitkort, eller som dekor i olika sammanhang.

Att nyantaga släktvapen

Innan ett vapen komponeras bör man tänka på att vapnet inte är något spontant och tillfälligt. Det är lämpligt att hitta bilder som kan stå för hela släkten eller släktens ursprung. Eller varför inte välja ett motiv för att det helt enkelt är tilltalande för ögat!

I de fall släktnamnet har en reell betydelse, exempelvis Höök eller Bergström, kan man låta vapenbilden utgöra en

Ätten Totts vapen, här återgivet i en 1300-talsinspirerad stil. Sköldmärket utgörs av en häroldsbild, kvadrerad i rött och guld.

TECKNING: DAVOR ZOVKO

rebus av namnet. Ett Höök-vapen med en hök i kallas för ett talande vapen.

Självtagningsrätten är belagd i skrift från 1300-talet, då den italienske juristen Bartolus de Saxoferrato skriver att »vem som helst får taga sig vapen och märke samt föra det och måla det på sina ägodelar«. Det är först på 1400-talet som kunglig förläning av vapenbilder är känd, och i ett långt perspektiv är den en historisk parentes.

Poängen med heraldik är att ett nytt vapen ska tjäna som ett kännetecken för sin ägare. Det är därför ett högt ställt krav att inget nytt vapen får likna ett befintligt vapen alltför mycket.

En utdöd släkts vapen kan inte oförändrat tas upp på nytt av en annan släkt. Det spelar ingen roll om det är hundratals år sedan slakten dog ut eftersom vapnet ändå är oupplösligt förknippad med just den slakten.

Stabilitet och förändringar

Om ett vapen en gång är antaget i en släkt, försvinner det inte. Historiskt sett har de flesta vapen förändrats över tid. Ibland förekommer det att vapen byts ut, precis som man kan byta namn.

Innehållet i adelsvapnen blev stabilt i och med att målningar av vapnen hängdes upp i Ridarhusets stora sal från 1600-talet. Om en adelsman blev osäker på vad hans vapen innehöll var det bara att titta där, eller i de vapenböcker som från samma tid också trycktes. I vår tid är det lättare att bevara kunskap om vapnens existens och utseende genom vapenbeskrivningar som är tillgängliga i tryckt litteratur, och inte bara för adelns del.

Personliga vapen, det vill säga släktvapen som ser olika ut hos olika medlemmar inom samma släkt, är inte etablerade i Sverige. Det är enbart brittisk och skotsk tradition som i modern tid har ett system med tillfälliga tilläggsmärken eller förändringar, som särskiljer de olika manliga medlemmarna av en släkt från varandra. Det sker genom att olika så kallade kadenstecken, en tornerkrage för äldste

sonen, en liggande halvmåne för den andre, en femuddig stjärna för den tredje och så vidare läggs på sköldemärke och på hjälmprydnad (England), eller genom ett system med bårder och olika slags skuror som förändrar sköldemärket (Skottland).

Även om vi i Sverige inte använder kadenstecken så kan det ibland finnas olika vapen inom en och samma släkt. Skillnaderna kan uppstå genom att en släktmedlem förändrar sitt vapen. Eller så kanske två syskon antar något olika vapen. Det leder i båda fallen till att olika släktgrenar för något olika vapen. Men i princip är tumregeln en släkt – ett vapen. För adelns del har vapnen kunglig sanktion och är därför låsta till sitt innehåll.

Arv

Ett vapen följer i regel en släkt på samma sätt som släktnamnet gör enligt traditionen. Det betyder att vapnet följer manslinjen i slakten, från en man till hans döttrar och söner och i nästa generation till sondöttrar och sonsöner.

En person tillhör endast en släkt, och det är blodsband som räknas. En person blir i den här meningen inte släkt med en annan person för att de gifter sig med varandra. Två föräldrar tillhör varsin släkt och för varsitt vapen. Fem generationer tillbaka härstammar deras barn från 32 olika släkter. Det innebär inte alls att barnet kan välja mellan 32 olika släktvapen och släktnamn. Det enda som barnet automatiskt har rätt till är det som har nedärvts på manslinjen.

I och med den nya namnlagen 1982 kan en man anta sin hustrus släktnamn vid vigseln. Barn kan också få moderns namn likaväl som faderns. Det är inget nytt, historiskt sett. Även på medeltiden förekommer det att personer som känt sig mer befryndade med sin mors släkt än sin fars har upptagit moderns släktvapen och släktnamn. Ett välkänt historiskt exempel är den mäktige drotsen Bo Jonsson Grip (död 1386), vars namn och vapen upptogs av en dotterson. Han blev då stamfar för vad man kallar »yngre slakten Grip«.

Troligen kungadottern Helena Sverkersdotters vapen, känt i sigill från 1236, men attribueringen är osäker eftersom inskriften är borta.

UR HILDEBRAND

En yngre släkt kan uppta den äldre släktens vapen, men en förändring är nödvändig. Förändringen kan till exempel bestå i en tinkturväxling eller ett tillägg av ett märke.

Vapenskydd

Vapenskyddslagen, eller lagen om skydd för vapen och vissa andra officiella beteckningar (SFS 1970:498), är den viktigaste lagen på området, kompletterad med lagen om vissa officiella beteckningar (1976:100), om Sveriges riksvapen (1982:268) och om Sveriges flagga (1982:269).

Vapenfrågor har i Sverige huvudsakligen kommit att behandlas inom varumärkesrätten. Vapen eller märken är här olika starkt skyddade beroende på hur de används. Det som är mest otillåtet är att statsblem och kommunala vapen utan tillstånd används såsom varukännetecken i näringsverksamhet. Förutom statsvapnen är även den svenska flaggan och den kungliga kronan skyddade i egenskap av statsymboler. Kommunala vapen i lagens mening är primärkommun-, kommunaldels-, landskaps-, läns- och häradsvapen. När nya varumärken som innehåller något sådant kommer in till Patent- och registreringsverket (PRV) skickas de på remiss till Riksarkivet, det vill säga statsheraldikern.

Om inget särskilt tillstånd har inhämtats får sådana varumärken lagenligt avslag på sin ansökan om registrering. PRV ger tillstånd att använda riksvapnen, länsstyrelserna att använda läns- och landskapsvapnen och kommunfullmäktige att använda kommunvapen om Riksarkivet anser att särskilda skäl finns för det. Ett skäl kan till exempel vara hävd, det vill säga att ett märke har använts under lång tid före registreringen. Nyligen fick till exempel Sophiahemmet i Stockholm tillstånd att använda en kunglig krona ovanpå bokstäverna SH i sitt emblem, vilket vårdhemmet redan har gjort i ungefär hundra år. Ett annat skäl i det fallet var att en kunglig anknytning fanns i och med att vårdhemmets stiftare var drottning Sophia.

Om vapnet eller märket inte används som varukännetecken, det vill säga inte i företagets logotyp utan till exem-

Ett exempel på en kvinna som använder enbart hjälmen av sin ätt, Folkungaättens vapen i sitt sigill finns 1332 för prinsessan Eufemia Eriksdotter.

UR HILDEBRAND

Falu Blåsorkester använder kommunens vapen.

FOTO: MAGNUS BÄCKMARK

pel som dekoration, så är lagskyddet svagare. En försäljare kan till exempel saluföra t-shirtar med egenhändigt tecknat vapentryck utan att behöva inhämta tillstånd någonstans. Endast riksvapnen och EU-märket är skyddat mot allmän användning i näringsverksamhet.

När något kommersiellt syfte inte finns i bruket av vapen eller emblem finns inget lagligt skydd inom varumärkesrätten. Endast ett par emblem är skyddade även mot privat användning. Det är emblemen för FN, IAEA, Röda korset och Civilförsvaret, och skyddet är motiverat av säkerhetsskäl. Om en obetänksam segelbåtsägare till exempel seglar under Civilförsvarets flagga så leder det till böter.

Utöver varumärkesbestämmelserna finns andra lagar som kan tillgripas mot orättmätig vapen användning. Om någon utan tillstånd använder en enskild vapenteckning kan tecknarens upphovsman stödja sig på sin konstnärliga upphovsrätt. Den grundlagsmässiga äganderätten kan åberopas. Konsumentskyddslagen stävjar vilseledande med hjälp av bilder i kommersiella sammanhang. Vanhelgande av vapen eller flaggor kan bedömas som förargelseväckande beteende. I en nu pågående varumärkestvist prövas också

Sophiahemmets emblem.

BILD UR TIDNINGSS-
ANNONS

Katarina Gustavs-
dotter (kvadrerad
sköld), död 1411,
och hennes mor
Katarina
Erengislesdotter
(Hammerstaätten)
återgivna med sina
respektive släkt-
vapen på gravhäll
i Vadstena
klosterkyrka.

UR GARDELL

namnlagan som verktyg för att hindra andra än ett vapens ägare, i det här fallet ett släktvapen, att bruka det.

Kvinnors vapenbruk

Kvinnor deltog inte i torneringar eller strid, men symbolisk använder de vapen sedan vapenbrukets äldre tid precis som icke-tornerande män, präster och borgare. En syster och en bror ärver samma vapen. Men kvinnors vapen ser ibland speciella ut i framställningen. En sådan framställning kallas damvapen.

Giftermål påverkar en kvinnas vapenföring. Om hon gifter sig får hon nämligen framställa även sin makes vapen. Detta låter sig gärna göras med ett alliansvapen.

Om en kvinna skiljer sig återgår hon till att föra enbart sitt eget vapen. Undantag kan göras om hon behåller sin förre makes namn. Om hon gifter sig på nytt sammanställer hon sitt vapen på nytt i allians, denna gång med den nye mannens vapen. En änka bibehåller vapensammanställning med sin senaste man.

Damvapen

Under renässansen uppstår på kontinenten en sedvänja att kvinnors vapen framställs på en spetsruteformig eller oval

Damvapen i exlibris för sjuksköterskan Åsa Molund, Stockholm. Släktens originella sköldemärke utgörs av: I blått en knop av guld formad av ett från nedre sköldkanten inkommande band lagt i varv mot sinister och med dubbelt halvslag kring egen part samt utgående mot sinister sköldkant.

TECKNING: JAN RANEKE, 1988

sköld och utan hjälm. Resultatet kallas damvapen. Det är litet vilseledande, eftersom den här formen bara är en av de möjligheter som kvinnor har att framställa vapen på.

Damvapen för Eva Roth-Lindquist (född Roth), Ostersund. Valspråket betyder »Kraften (kommer) från rötterna«.

TECKNING: MAGNUS BÄCKMARK, 2001

Vid sidan av det ovannämnda bruket med alliansvapen förekommer i Sverige damvapenformerna först bland de kungliga damerna från 1600-talet, men sedan även i bredare lager. Användningen av den här särskilda sköldformen omges av blandade känslor. Ett damvapen är sofistikerat i sin enkelhet, men samtidigt är många släkters sköldemärken svåra att inpassa i spetsruteformen.

Ofrälse ogifta kvinnors spetsrutesköldar ser man ibland krönta med ett blått trolvningsband knutet till en rosett.

Damvapen i exlibris för Alice Berghman, född Ewerlöf (1900–62), Stockholm. Skölden inramas här av ornament i rokokostil.

TECKNING: FREDERIK BRITZE

Alliansvapen

Två vapen ställda bredvid varandra kallas ett alliansvapen. Sköldarna lutas gärna mot varandra och vapnet på dexter sida är alltid courtoisievänt mot det på sinister sida. Två samboende kan sammanställa sina vapen på detta sätt, liksom två affärskompanjoner, två medförfattare, två samar-

Vems sköld som är vems av mannens och hustruns sköldar i en allianssammanställning åskådliggörs lätt när personerna själva samtidigt avbildas, som här på gravhallen över Peder Erlandsson (Bååt) på Fituna, död 1540, och hans fru Märta Björnsdotter (Pukehorn), i Sorunda kyrka i Södermanland.

AVRITNING: MAGNUS BÄCKMARK

betande föreningar eller vilka som helst som tillsammans illustrerar någon form av allians.

Ett äktenskapligt alliansvapen har alltid mannens vapen på dexter sida. I ett sådant alliansvapen kan makarnas sköldar sammanställas under enbart makens hjälm. De ingående vapnen i ett alliansvapen är annars antingen fullstän-

Alliansvapen för överläkaren Emanuel Bergman och hans hustru Hanna, född Burén, Eskilstuna. Sköldarna är här sammanställda under makens hjälm och med makens valspråk. Från exlibris.

TECKNING: JOHANNES BRITZE, 1941

Alliansvapen från 1727 för hovrättspresidenten, friherre Gabriel Stierncrona på Åkeshov (1669–1723) och hans hustru Antoinetta Maria Amya (1687–1721), en handelsmansdotter från Göteborg, på gavel i Stierncronas gravkor i Bromma kyrka. Palmkvistar används här som extra dekoration och endast stamvapnet ur det Stierncronska vapnet framställs. Jämför med det fullständiga vapnet, som är återgivet i avsnittet om begravningsvapen.

FOTO: MICAEL STEHR

diga eller består enbart av sköldarna. Om maken är adlig kröner hans rangkrona båda sköldarna eftersom en gift kvinna har samma rang som sin make.

KLUVEN I GULD
OCH BLÅTT

DELAD I SILVER
OCH SVART

STYCKAD I GULD
OCH GRÖNT

GINSTYCKAD I
SILVER OCH RÖTT

I SVART FÄLT EN
POST AV SILVER

I FÄLT AV GULD
EN GRÖN
GINPOST

I GRÖNT FÄLT EN
STAM AV SILVER

I RÖTT FÄLT EN
GINSTAM AV GULD

I SVART FÄLT EN
STOLPE AV SILVER

I BLÅTT FÄLT EN
BJÄLKE AV GULD

I GRÖNT FÄLT EN
BALK AV GULD

I FÄLT AV SILVER
EN BLÅ GINBALK

TVÅ GÅNGER
KLUVEN I RÖTT
GULD OCH BLÅTT

TRE GÅNGER
KLUVEN I SILVER
OCH SVART

KLUVEN OCH TVÅ
GÅNGER
GINSTYCKAD I
GULD OCH BLÅTT

KVADRERAD I
SILVER OCH RÖTT

FYRSTYCKAD I
SVART OCH GULD

GIRONNERAD I
SILVER OCH
GRÖNT

I RÖTT FÄLT EN
SPETS AV GULD

I BLÅTT FÄLT EN
STORTAD SPETS
AV SILVER

I SVART FÄLT EN
DEXTERVÄND
SPETS AV GULD

I RÖTT EN STRÅLE
AV GULD

I BLÅTT EN
SINISTERVÄND
STRÅLE AV GULD

GENOM
MANTELSNITT
DELAD I SILVER
OCH SVART

GENOM INBOJT
MANTELSNITT
DELAD I GULD
OCH RÖTT

Exempel på häraldsbilder.

TECKNING: MAGNUS BÄCKMARK

I SVART FÄLT EN
INBOJD SPETS AV
GULD

I FÄLT AV GULD
EN RÖD SPARRE

GENOM MANTEL-
SNITT TVÅ GGR
DELAD I BLÅTT,
GULD OCH RÖTT

GENOM MANTEL-
SNITT TRE GGR
DELAD I GULD
OCH GRÖNT

I BLÅTT FÄLT TVÅ
SPARRAR AV
SILVER

I FÄLT AV GULD
ETT BLÅTT KORS

I FÄLT AV GULD
ETT SVAVANDE
BLÅTT KORS

I RÖTT FÄLT ETT
ANDREASKORS AV
SILVER

I SVART FÄLT ETT
GAFFELKORS AV
SILVER

I FÄLT AV GULD
ETT STÖRTAT
GRÖNT
GAFELKORS

I SVART FÄLT EN
FYRKANT AV
SILVER

I FÄLT AV
HERMELIN EN
KANTON AV GULD

I GRÖNT FÄLT EN
ORT AV SILVER

I FÄLT AV GULD
EN BLÅ GIRON

GENOM
GAFFELSNITT
DELAD I GULD,
RÖTT OCH SILVER

GENOM
SPETSSNITT DELAD
I SILVER, GULD
OCH BLÅTT

DELAD OCH
ÖVERKLUVEN I
RÖTT, SILVER OCH
GRÅVERK

KLUVEN OCH TVÅ
GÅNGER DELAD I
GRÖNT OCH
SILVER

I RÖTT FÄLT EN
KAVEL OCH EN
STRÅNG AV GULD,
STOLPVIS STÄLLDA

I BLÅTT FÄLT TVÅ
FLANKER AV GULD

SCHACKRUTAD I
SILVER OCH
GRÖNT

SNEDRUTAD I
GULD OCH BLÅTT

SPETSROUTAD I
SILVER OCH
SVART

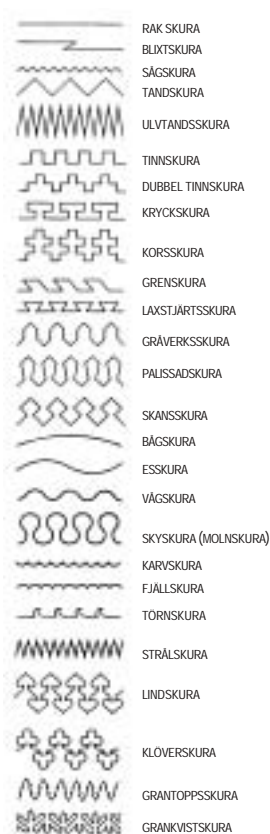
I RÖTT FÄLT ETT
UPPREST
GALLERVERK AV
GULD

I SVART FÄLT ETT
LIGGANDE
GALLERVERK AV
SILVER

Bildvärld

Inom heraldiken brukar man dela in motiven i häroldsbilder och allmänna bilder. Vapenbilder kan utgöras av enbart en häroldsbild eller en allmän bild, eller kombinationer därav.

Exempel på skuror.

TECKNING: BEARBETNING EFTER ARVID BERGHMAN MED TILLÄGG AV MAGNUS BÄCKMARK

Häroldsbilder

En vapenbild som är uppbyggd av linjer och färgfält kallas häroldsbilder, eftersom det speciellt var för dessa figurer som häroldernas sakkunskap erfordrades.

Linjer som avgränsar ytor från varandra kallas för skuror. Förutom den vanliga, raka skuran finns ett antal varianter.

Allmänna bilder

I stort sett vilket föremål som helst kan avbildas i ett vapen. Det kan vara allt från djur och växter till kroppsdelar och verktyg. Det enda kravet är att bilden går att känna igen och kan beskrivas med ord.

Det går inte att använda sig av bestämda föremål eller djur. Hur hästen Brunte ser ut vet bara ägaren och hur många kan avbildas kyrkan i Kölingared utan bild? Det får istället bli en häst eller en kyrka som symboliserar det man önskar.

Typiskt heraldiskt är att delen representerar helheten. I stället för en häst och en kyrka sätter man hellre en hästsko respektive ett kors i vapenbilden. Blad är alltså vanligare än hela träd, kroppsdelar vanligare än hela kroppar och så vidare.

Djur

De flesta fyrfotadjur kan avbildas i olika poser, som är nödvändiga att nämna i en vapenbeskrivning. Det vanliga är

ETT UPPREST
LEJON (NORMALPOSE)

ETT GÄNDE LEJON

ETT GÄNDE LEJON
MED HITVANT
ANSIKTE (ÅVEN
KALLAD LEOPARD)

ETT STÅENDE
LEJON

ETT SPRINGANDE
LEJON

ETT LEJON
I SPRÅNG

ETT LIGGANDE
LEJON

ETT
TILLBAKASEENDE
LEJON

TECKNING: MAGNUS
BACKMARK

Vesselhorn är en särskild nordisk typ av hjälmprydnadshorn som inte har någon motsvarighet i verkligheten. De känns igen på sina mynningar upptill. En teori om hur de har uppkommit är att modeller av vanliga horn var tillverkade av risknippen som böjdes och kläddes med tyg. Tyget vek sig i toppen och hornet kom att likna en lur. Det är inte fråga om bronsålderslurar eller om elefantsnablar, vilket märkena ibland beskrivs som utomlands.

TECKNING: MAGNUS BÄCKMARK

att djuret är upprest, det vill säga stående på bakbenen med det högra benet placerat framför det vänstra i sidled och höger framben eller framtass utsträckt högre upp i luften än det vänstra.

Vargen avbildas ibland med svansen mellan benen. Flera medeltida släkter har burit släktnamnet Ulf med anledning av ulvar i sina vapenbilder.

Örnen användes redan av Alexander den store och kom att föras som vapenbild av de furstar som ansåg sig vara efterföljare till kejsaren av Rom, till exempel den tyskromerske kejsaren och den ryske tsaren.

Örnen avbildas i regel fläkt, det vill säga med vingarna utbredda och höjda och med stjärten stiliserade till en liljeform. På 1400-talet uppstod dubbelörnen – en örn med två huvuden. I det franska kejsardömet under Napoleon och i USA finns också en örn i statsvapnet. Dessa tillkom kring 1800, då naturalistiska former upplevdes som mer moderna.

Tjuren eller oxen är populär i heraldiken för sin styrkas skull. Bland annat återfinns den i Dalslands landskapsvapen. Oxhorn är vanliga som hjälmprydnad. Lejonet och örnen är de två mest frekvent förekommande djuren i heraldiken, eftersom de förknippas med styrka och mod. De flesta statsbildningar har därför antingen lejon eller en örn i någon form i sitt vapen.

Hjorten är ett snabbt och graciöst djur som i släktvapen från början av nya tiden är mycket populär. Många gamla borgerliga släkters vapen visar en hjort ur ett snår. Hjorthorn är sedan gammalt en vanlig bild på nordiskt och i ännu högre grad på tyskt område.

Två lejonvapen – Hallands landskapsvapen och Göteborgs kommunvapen.

BILDER UR C G U SCHEFFER, SVENSK VAPENBOK FÖR LANDSKAP, LAN OCH STADER, 1967.

Vapen för Jacob Hansson Hjort (död 1675), kyrkoherde i Slättåkra. Efter sigill.

TECKNING: MAGNUS BÄCKMARK

Bockar har inom vapenkonsten en tydlig dragning åt den mer exotiska stenbocken, som har längre horn än vanliga getter. Vildsvinet känns igen på sina kraftiga betar. Flera gamla frälsesläkter med svinbilder har fått namn efter sin vapenbild, bland annat Gylta (äldre ord för galt) och den ännu fortlevande släkten Svinhufvud.

Bilder av hästar, hästhuvuden, hästskor eller sporrklingor har främst använts av släkter som har anknytning till militärt rytteri, och blir vanlig först under Vasatid.

Ett lamm är i regel en Kristussymbol, syftande på mäss-texten som besjunger »Guds lamm (agnus Dei) som borttager världens synder». Ett sådant lamm bär någon form av fana som ett tecken på segern över döden. Huvudet är omgärdat av en gloria och från dess bröst sprutar ibland blod ned i en kalk framför lammets fötter.

Det enda vanliga kräldjuret inom heraldiken är ormen. Biter den sig själv i svansen kallas den hjulorm och är en symbol för evigheten. Upphängd på ett kors är den, paradoxalt nog, en Kristussymbol och jämte duvan vanlig i äldre prästerliga vapen.

Fåglar

En trana håller som regel en sten eller kula i ena klon. Skulle den slumra till tappar den stenen på den andra klon och vaknar genast, vilket är en sinnebild för vaksamheten.

Strutsen avbildas med en hästsko eller annat järnföremål i näbben. Strutsens matsmältningsapparat klarade av såväl järn som sten, trodde man. Strutsplymer är vanliga i hjälmprydnader särskilt efter medeltiden.

Ugglan är vanlig i emblem för bibliotek och akademiska institutioner alltsedan renässansen, då klassisk mytologi kom på modet.

Duvan är vanlig särskilt i prästerliga vapen, eftersom den var en symbol för den heliga Ande. Den avbildas med en olivkvisten i näbben, eftersom den återkom med en sådan till Noa sedan arken hade strandat. Det är samma duva som fredsduvan, som är vanlig i emblem för olika fredsrörelser.

Två örnvapen –
Värmlands
landskapsvapen
och Örebro's
kommunvapen.

URSCHIEFFER

En vakande trana
syns i vapnet för
Erik Schottenius
(död 1699), kyrko-
herde i Torhamn
och Sturkö. Efter
sigill.

TECKNING: MAGNUS
BÄCKMARK

En pelikan syns i hjälmprydnaden i släkten Berntssons vapen från 1981.

TECKNING: JAN RANEKE

Svanen har sagts vara den enda fågel som är värdig att möta örnen i strid och förknippas med värdighet, frid och vishet.

Pelikanen är sinnebild för självupppoffring och avbildas när den hugger i sitt eget bröst med näbben, så att blod droppar fram för ungarna att dricka. Den avbildas inte med pelikannäbb utan med en spetsig näbb. Märket är i egenkap av en Kristussymbol vanligt i prästerliga vapen.

Tuppen tjänar sedan renässansen som en symbol för läkekonsten, eftersom tuppar offrades till Asklepios, läkekonstens gud.

Vingar är en av de vanligaste hjälmprydnaderna, och har så varit från medeltiden fram till idag. De artbestäms sällan, för underförstått är det örningingar som avbildas. Vingar som sköldemärke förekommer hos många kända släkter, bland annat Brahe och Finstaätten (den heliga Birgittas släkt).

Påfågelsfjädrar är en annan vanlig hjälmprydnad. Under medeltiden har var och varannan svensk frälsesläkt just en påfågelsbuske som hjälmprydnad.

Marina djur

Delfinen, känd för sin snabbhet, avbildas med uppböjd kropp, ofta med fjäll. I Frankrike kallades tronföljaren *Dauphin*, delfin, och förde en delfin i sitt vapen.

Också flygfisken förekommer inom heraldiken, som alltid är nyfiken på det originella. I Sverige är flygfisken mest känd i vapnet för släkten von Fersen, invandrad von Pommern.

Inhemska fiskar är anmärkningsvärt vanliga vapendjur i Sverige under högmedeltiden. Vapenbärarna har i regel samtidigt tillnamn eller släktnamn efter fisken i fråga: Gädda, Lax, Sik och Simpa är några exempel från 1300-talet.

Musselskal är en symbol för pilgrimskap. Det etablerades i och med att pilgrimerna som vallfärdade till aposteln Jakobs grav i Santiago di Compostela i Spanien fäste en jakobs mussla på hattbrättet eller kläderna.

Himmelska väsen

Ängeln hör till de första motiv som användes i svensk heraldik. I kristen tradition artbestäms nio grader av änglar, varav keruber och seraffer är de som förekommer inom heraldiken. En kerub har ett par vingar och ett barnsligt ansikte, serafen har tre par vingar. De änglahuvuden som återfinns på serafimerordens kedja har fyra vingar och är alltså ett mellanting mellan keruber och seraffer.

Helgonbilder är vanliga i stadsvapen från katolsk tid.

Den antika mytologins alla gudar och gudinnor förekommer flitigt i vapen från renässansen. Särskilt populär var Fortuna, en naken kvinna som balanserar på ett ibland bevingat klot, och håller sin slöja som ett uppblåsande segel över sig. Hennes attribut ymnighetshornet är ett självständigt märke, som här symboliserar rikedom, lycka och fred.

Andra gudar är Janus med sina två ansikten, Apollo, Mercurius och Minerva. Den nordiska mytologin har inte alls fått samma genomslagskraft i svensk heraldik. Först under 1900-talet börjar attribut för asagudarna förekomma. Exempel är en torshammare i Torsås kommunvapen och ett spjut som beskrivs som Odens spjut i vapnet för Markstridsskolan i Skövde.

Fabeldjur

Många övernaturliga djur som finns i sagokulturen är uppskattade inom vapenkonsten. Det vanligaste fabeldjuret är gripen. Den har en örns huvud, öron, vingar, örnklor som framben och ett lejons underkropp. Tre av Sveriges landskap, Skåne, Södermanland och Östergötland har gripen som symbol. Dessutom har Malmö stad ett griphuvud i vapnet sedan Erik av Pommern gav en förkortning av sitt eget vapen till staden.

Östergötlands grip är speciell eftersom den har drakvingar och draksvans i stället för örnvingar och lejonsvans. Det beror på att vapenbilden är en sammanslagning av va-

Ett janushuvud av guld i blått fält är vapnet för Riksskärivet, här i flaggform.

FOTO: MAGNUS BÄCKMARK

Fortuna syns i vapnet för Johan Gabriel Fast (1689–1730), löjtnant vid Kalmar regemente. Efter sigill.

TECKNING: MAGNUS BÄCKMARK

Ett griphuvud, som här i Skånes landskapsvapen, skiljer man från ett örnhuvud genom att gripen har öron, till skillnad från örnen.

TECKNING: MAGNUS BÄCKMARK

En lejonörn. Här i sigill för Knut Jonsson (Aspenäsätten), död 1346, riddare och lagman i Östergötland.

UR HILDEBRAND

pen för de båda områdena Östanstång och Västanstång. Västanstångs vapen visade en drake.

Ett reproduktivt mönster för fabeldjur är att framdelen utgörs av ett djur och bakdelen av ett annat. Benämningen blir ett dubbelnamn. Örnlejon skulle gripen ha kunna kallats om dess namn inte funnits. En lejonörn består av ett lejons överkropp med en örns underkropp och vingar. Den är i Sverige mest känd som Aspenäsättens vapenbild. Andra exempel på sådana här sammanslagna fabeldjur är jungfruörn (örn med kvinnohuvud) och mantiger (tiger med manshuvud).

Ett sjölejon har i heraldiska sammanhang inget gemensamt med verklighetens säldjur. Det är i stället ett lejon med fiskstjärt. På samma sätt är den heraldiska sjöhästen en sammanslagning av häst och fisk. Verklighetens sjöhäst kallas naturlig sjöhäst för att skiljas från den heraldiska. En sjövarg (varg och fisk) syns 1399 i vapnet för magister Jakob, kanonikus i Lund.

De antika berättelserna har givit heraldiken många fabeldjur. Gripen hör dit, berättelserna om den har funnits

Trollet gör insteg i vapenkonsten på 1300-talet hos en småländsk frälseätt som senare får namnet Trolle. Trollet har en naken raggig manskropp, saknar svans och har klor i stället för händer, fötter och huvud. Det avhuggna, hornförsedda huvudet får tjänstgöra som hjälmprydnad. Här syns sköldemärkets troll i ett alliansvapen Trolle-Bonde-von Arnold.

TECKNING: JAN RANEKE, 1982

mycket länge i Medelhavsområdet. Andra mytologiska fabeldjur är kentaur (man och häst), triton (man och fisk), sjöjungfru (kvinna och fisk). En sjöjungfru med två fiskstjärtar kallas melusin.

Enhörningen är en häst med ett långt, oftast spiralvridet horn i pannan, lejonsvans och klövar. Detta fabeldjur associeras till moralisk renhet och tapperhet.

Drake och lindorm är två fjälliga monster som är lätta att blanda ihop. Båda har vingar även om lindormen associeras med sjön. En drake syns i många vapenbilder avbildad med enbart bakben, men kan också tecknas med fyra ben. En lindorm tecknas däremot i regel enbart med framben. Så är fallet i det vapen som en son till en underamiral från Åland erhöll 1648 för faderns förtjänster, tillsammans med namnet Lindorm.

En basilisk avbildas med en tupps huvud och ben och en drakes kropp och vingar. Därtill är den krönt av en krona. Den är ett av de grymmaste fabeldjuren och har en blick som dödar och ödelägger allt omkring sig.

En basilisk syns i hjälmprydnaden för släkten von Zweigbergk, som kom från Böhmen till Sverige på 1600-talet.

TECKNING: JAN RANEKE

En drake med hästhuvud syns i det vapen som stycjunkaren Tore Karlsson i Kristianstad antog 1962. Från exlibris.

TECKNING: ROLF RUNDSTRÖM

Ätten Lindorms vapen. Ur Klingspors vapenbok (1890).

TECKNING: TROLIGEN MARIA WIDEBÄCK

En pegas är en bevingad häst. Den antika sagans Pegasus slog upp en källa på musernas berg i Helikon med sin hov. Pegasen används därför som en symbol för skaldekonst.

Fågeln Fenix är en antik symbol för uppståndelse och förnyring. Sagofågeln ansågs återfödvas genom en eld på sol-

templets altare i Heliopolis i Egypten vart femhundra år. Förutom som en symbol för tron på Kristi uppståndelse förekommer motivet flitigt i emblem för allt från brandskyddsorganisationer till frisörsförbund.

En panter har i vapenkonsten en örns framben och ett lejons bakben, eller har alla fötter kloförsedda, och ofta horn. Fabeldjuret brukar avbildas med eldsflammar från öron och gap. En panter upptogs 1992 som vapendjur för Skåneland, det vill säga kulturområdet Skåne, Halland, Blekinge och Bornholm.

En salamander ritas som en ödla omgiven av eld eftersom den förknippades med elementet eld.

Skvadern, Medelpads inofficiella landskapsdjur, är en modern skapelse som är hopsatt av en hare och en tjäder. Den har hittills inte dykt upp i vapenbilder, men kan säkert tänkas göra det framöver. Det gäller också gårillen, humoristiskt omtalad i gastronomiska kretsar i Skåne såsom en korsning mellan gås, gris och sill.

Den heraldiska experimentlustan att skapa fabeldjur går ständigt vidare. Exempelvis antog en familj Swande 1982 som vapenbild en hök sammansatt med en lapphund.

TECKNING: JAN RANEKE

Från växtriket

Heraldikens blomstergård är hårt ansad. Antalet växter som brukar sättas in i vapenbilder är begränsat, till skillnad från djur, och stiliseringen är långtgående. Den växt som har

Begravningsvapen i Bromma kyrka för överstelöjtnanten och kommandanten på Vaxholm Per Lillie (af Greger Mattssons ätt, 1624–86). Liljan, som gett upphov till släktnamnet, är i den här framställningen symmetrisk, vilket man ofta ser under 1600-talet.

FOTO: MICAEL STEHR

beskurits hårdast är liljan, en blomma som har litet gemensamt med sin verkliga motsvarighet. Därför har den heraldiska liljan ibland tolkats som en lansspets, en sädeskärve eller till och med en groda.

Också rosen är en kraftigt stiliserad växt med en starkt traditionsbunden form. Den avbildas alltid sedd ovanifrån och har tydlig blombotten, fem kronblad som är svagt inböjda ytterst, och foderblad synliga mellan kronbladen.

Ett sjöblad är näckrosblad som flyter på vattenytan. Här har stiliseringen gjort att bladet mer ser ut som ett hjärta, ofta med en klöverformad inskärning.

En ospecificerad blomform kallas efter sitt bladantal treblading, fyrblading och så vidare. En treblading med stjälk är ett klöverblad, ett lyckobringande märke som är internationellt känt som nationalsymbol för Irland och attribut åt dess nationalhelgon S:t Patrik, som undervisade de hedniska irerna om treenigheten just med treklöverns hjälp.

Sädeskärvar och ax är vanliga bilder som anknyter till åkerbruk.

Träd avbildas helst med uppräckta rötter, få frukter och överdrivet stora blad. De vanligaste är ek och lind, varefter följer exotiska trädslag som lager, ceder och palm.

Det mest kända vapnet med sjöblad i Sverige tillhör riksföreståndaren Sten Sture. Han förde tre svarta sjöblad ställda i balk i guldfält.

TECKNING: MAGNUS BÄCKMARK

Hur träd tecknas i vapenbilder, med uppryckta rötter och få blad, framgår i släkten Lindskougs vapen. Anonym teckning i schablon av Frederik Britze, i Riksheraldiker-ämbetets arkiv.

FOTO: MAGNUS BACKMARK

En ekkvist i vapnet syns i ett exlibris för karreren Gunnar Aldor, Stockholm. Sköldemärket kan närmare beskrivas som en stolpvis ställd ekkvist med ett ekollon överst och sedan, ovanifrån räknat, två par motställda blad och ett par motställda ekollon. Färgsättningen är okänd. Lägga märke till den originella framställningen med skölden lagd över ett stolpvis ställt spjut, valspråksbandet placerat ovanför skölden och linneablommor som dekorativ inramning nedtill.

TECKNING: »L. A«, 1943

Blad, stubbar och frukter förekommer oftare än träden i sin helhet av naturliga heraldiska förkortningssträvanden.

Lagern används både som en segersymbol och som ett tecken på framgång inom de sköna konsterna och vetenskapen. Därför förekommer lagerkransar flitigt i emblem för lärdomsanstalter och vittra samfund.

Granatäpplet avbildas sprucket med synliga frön inuti. Det symboliserar fruktbarhet, enighet eller odödlighet och är ofta en symbol för Kristus.

Karl XI valde en femuddig stjärna som symbol för sin kungamakt, med devisen *Nescit occasum*, »Den går aldrig ner«. Nicodemus Tessin (d y) såg till att den pryddes karosser, akterspeglar på krigsfartyg och senare även kungens begravningsdekorationer. Det var ett svar på Frankrikes sol, som hade upptagits av solkungen Ludvig XIV. Stjärnan blev 1748 dekor på ordenslecket för Nordstjärneorden, som även vidareförde devisen som ordensdevis.

Himmel och jord

Himlen med alla sina lysande blickfång har i alla tider lockat till avbildning. Stjärnor, solar och månar förekommer i mängder av vapenbilder.

Stjärnor är vanligast. I nordisk och tysk tradition är de oftast sexuddiga, till skillnad från i västra Europa där de oftast är femuddiga. Antalet uddar, som varierar mellan fyra och åtta, är betydelsebärande och ska därför nämnas i vapnets beskrivning.

Solar och månar förses ofta med ansikten. I en blasoneering beskriver man detta genom att kalla dem bildade.

En blixthar alltifrån nya tiden en särpräglad form som mest liknar en blixtrande cigarr. Det var redan antikens greker som gav en sådan utformning åt den blixth som Zeus slungande. Om det antika utseendet är betydelsebärande

så beskrivs märket som en antik åskvigga. Vanliga blixtrar kan också ha en enklare sicksackform.

En komet har inom vapenkonsten formen av en stjärna med svans. När regnbågar förekommer återges den med tre eller fyra färger.

Den stiliserade bilden av ett ringlande vattendrag kallas en ström. En sådan kan i äldre blasoneringar beskrivas som exempelvis en bjälkvis ställd ström, medan man idag föredrar att beskriva samma märke som en av vågskuror bildad bjälke eftersom detta skrivsätt är mer precist.

Berg har i regel en stiliserad trekullig form och kallas då treberg. Ett sexberg har en kulle över två och i bottenraden tre kullar. Den vanliga förekomsten av uppskjutande berg är typisk för nordisk-tysk heraldik.

Stridsvapen och verktyg

Svärd framställs alltid med en lång och rak tveeggad klinga till skillnad från sabeln, som har sitt utseende efter turkarnas svängda breda huggare. En tredje förekommande form av huggvapen är värjan, som är det modernare vapnet med tunn klinga och konstfullt utarbetad parerstång och handtag. Spetsen på svärd är alltid uppåt – en nedvänd spets är liktydigt med död och vanära.

En yxa eller bila har i regel svängd egg och uppfattas som en stridsyxa om inget annat anges. Hillebarder och bardi-

En hillebard korslagd med ett svärd syns i adliga ätten Fahnehjelm's vapen. Eftersom hillebarden är det föremål i korsläggningen som har sin spets åt dexter skall dess skaft egentligen ligga över svärdet. Stensulptur på Fahnehjelm's familjegrav på Johannes kyrkogård i Stockholm, omkring 1900.

FOTO: MAGNUS BÄCKMARK

En komet av silver utgör hjälmprydnad i släkten Wennerholms vapen, antaget 1936.

TECKNING: FREDERIK BRITZE

Som en ordlek fick Erik XIV:s hustru Karin Månsdotter en bildad måne i sitt vapen när hon adlades 1568 inför sin drottningkröning.

UR KLINGSPORS VAPENBOK (1890)

Två svävande treberg syns i släkten Holmbergs vapen. Teckning i Frederik Britzes schablon, Riksheraldikerämbetets arkiv.

FOTO: MAGNUS BÄCKMARK

Svärdet är S:t Paulus attribut eftersom han i egenskap av romersk medborgare avrätades med svärd år 67. I kombination med S:t Petri nyckel återfinns det i Strängnäs stifts vapen, antaget 1962: I falt av guld en nyckel och ett svärd i kors, båda blå.

Detalj från Strängnäs stiftsikon.

KONSTNÄR: BENGT OLOF KÄLDE

saner är kombinerade hugg- och stötvapen och har långa skaft. Ett spöknippe sammanbundet med remmar omkring en bila symboliserar straffrätt och kallas liktorsknippe eller, med det latinska ordet, *fascēs*. Liktorsknippen av guld ses som timbrering bakom skölden i polisens vapen.

Färla kallas en smidd stridsklubba med roterande klinga. Korslagda färlor fördes under medeltiden av flera olika fräl-

Ett liktorsknippe syns i adliga ätten von Axelsons vapen. Det med rättskipning förknippade märket förklaras i det här fallet av att släktens stamfader, adlad 1760, var assessor. Här syns vapnet framställt skrafferat med ett personligt valspråk och omgivet av en värja och plog i ett gårdsexlibris för Mässvik i Värmland. Ägaren är kaptenen Johan Gustaf Herman von Axelson (1874–1923).

TECKNING: AXEL ASPLUND, 1911

sesläkter, varav åtminstone en också kallades Färla efter sin vapenbild. En mildare form av färla är det bestraffningsverktyg som användes i skolorna till 1600-talet. En sådan färla är en skaftad rund träskiva som läraren slog den olydige eleven med på handens insida eller fingertopparna.

En färla korslagd med ett risknippe är det vanligaste märket i skolsigill.

I sin enkelhet är pilspetsar och pilar vanliga vapenbilder. Tidigt förde en gren av Folkungaätten en vingad pil. Särskilda korta armborstpilar kallas dalpilar. Korslagda med en krona i övre korsvinkeln utgör ett par sådana landskaps-

Pilar i vapnet, här i skrafferat exlibris för disponenten Holdo Stråle (af Ekna, 1826–96), Stockholm. I sköldmärket syns två korslagda pilar, överlagda en störtad pil, och i hjälmprydningen syns samma antal pilar ställda stolpvís med de båda yttre pilarna störtade, dvs. nedåtvända.

TECKNING: TROLIGEN EINAR BAGGER

vapen för Dalarna. Också ett annat landskap, Närke, har korslagda pilar i sitt vapen.

Ett armborst associeras inom Sverige främst till Småland, eftersom lejonet i landskapsvapnet håller ett armborst, eller harka som det står i de äldsta beskrivningarna, i tassarna.

Lansar kallas i äldre beskrivningar i regel glavenstakar. Lansar bär ofta upp fanor eller standar. Ansamlingar av

Smålands landskapsvapen.

TECKNING: MAGNUS BÄCKMARK

En sporre i vapnet utgör ett talande märke för släkten Gyllensporre.

TECKNING: MAGNUS BÄCKMARK

Släkten Banér har sitt namn efter sin vapenbild, en sinistervänd spets, vilket avslöjar att ett baner tydligen också kunde vara trekantigt till formen.

TECKNING: MAGNUS
BÄCKMARK, 2000

sådana är en vanlig hjälmprydnad från senmedeltiden fram till och med 1600-talet.

En granat har inom vapenkonsten behållit ett ålderdomligt utseende i form av ett svart klot med eldsflamma i tändhålet. En fyrboll skiljer sig från en granat så till vida att den spyr ut eldsflammar åt fyra håll.

En skans har också fått en särskild heraldisk form. Den avbildas sedd ovanifrån och med bastioner, efter renässansens krigskonstideal, och hårt stiliserad till en stjärnform.

Stormstegar har oftast ett ålderdomligt utseende i form av en stång upptill böjd till en krok och försedd med tvärgående stegpinnar.

Fällgaller är nedfällbara gallerportar i borgmurar. Det kallas också tullgaller. Tullverkets vapen, fastställt 1971, är: i blått fält ett av en kunglig krona krönt lejon av guld, hållande ett tullgaller av silver. En liknande gallerform har ett halster, ett tortyrredskap som förknippas med S:t Lars (Laurentius) som blev grillad levande på ett sådant. Efter som S:t Lars är Lunds stifts skyddspatron är stiftsvapnet i fält av guld ett balkvis ställt svart halster.

Fotanglar ströddes ut på marken för att såra fiendernas hästar. En fotangel består av fyra stålpetsar, så att en spets pekar uppåt hur fotangeln än hamnar på marken. I stiliserad form ser en fotangel ut som ett Y med hullingar.

Hästarna fick också sporrar i sidorna av sina egna rytare. Sporren har en bygel som spänns på stöveln med ett band. Sporrklingan är ett vanligare märke: en sexuddig stjärna med hål i mitten. De är vanliga symboler för rytteri.

Fanor av olika slag kommer företrädesvis till användning i hjälmprydnader. Folkungaättens hjälmprydnad är till exempel två horn av silver besatta med fänikor belagda med sköldmärket. Ordet fänika kommer av ordet fana och betyder »liten fana«.

Ett baner är i princip samma sak som en fana, men ordet används företrädesvis om medeltida förhållanden.

Från nya tiden finns olika typer av fanor. Dragonfanan är tvåtungad. Rytтарfanan eller standaret har fransad kant och

Fotangel.

TECKNING: MAGNUS
BÄCKMARK

Fyra standar, de båda yttre blå och det inre paret av silver, syns i hjälmprydnaden för adliga ätten Gyllenram. Här pryder den ett exlibris för generalkonsuln René Gyllenram (1884–1959), Stockholm. Det är inte överraskande att ättens stamfader, som adlades 1717, var ryttmästare vid Östgöta kavalleriregemente. Såväl standaren som sporrklingan är kavalleristsymboler.

TECKNING AV ÅGAREN 1915

tofsar hängande i snören från stängen, vilken utgörs av en lans. Rytтарfanan är fyrkantig.

Örlogsflaggan är en tretungad svensk flagga. Förr användes den enbart på krigsfartyg, varför den förekommer i vapen antagna av befäls personer inom flottan. En sjöflagg är en fyrkantig duk hissad i lina genom ett block på en masttopp med en rund knapp överst. Bredvimplar hör också till sjöfarten.

Bruksföremål

En av de vanligaste symbolerna för jordbruk är plogbillen. Andra märken med åkerbruksanknytning är skäror, harvar, grepar, ok, kvarnhjul. Även kvarnstenen och kvarnjärnet, det vill säga järnkrampan mitt på kvarnstenen, är vanliga vapen-

Plogbill, här i nedre fältet i sköldemärket samt i hjälmprydnaden i familjen Lundqvists vapen. Anonym teckning i schablon av Frederik Britze. Riksheraldikerämbetets arkiv.

FOTO: MAGNUS BÄCKMARK

Varghake.

TECKNING: MAGNUS
BÄCKMARK

bilder. Kvarnjärnet ska inte förväxlas med murankaret, som är en byggnadsdetalj och har en mer sirlig form.

Metkrokar, hjul, hammare, klubbor, kannor, grytor, kittelkrokar, hänglås, spännen, ullsaxar och kammar är andra förekommande vardagsföremål.

Hakar är enkla märken, som om de har hakar i båda ändar, vända åt olika håll, kallas varghakar. Förmodligen har sådana på något vis använts som fångstredskap i vargjakt, men hur det gick till är sedan länge bortglömt. Om en hake avses att likna det redskap som muraren använde i sitt arbete så kallas den murhake.

Tre klubbor syns i nedre fältet av adliga ätten Du Rietz vapen, här framställt med enbart sköld och sköldhållare i exlibris för Einar Du Rietz (född 1967), Uppsala.

TECKNING: BENGT OLOF KÄLDE, 1989

Lampor inom vapenkonsten är i regel oljelampor. Jakt-horn eller jägarhorn skiljs från vanliga horn genom sin snörning, varmed de kan hänga i bältet. Posthorn är svängda.

De främsta symbolerna för gruvnäring är bergsmansslägga och bergjärn, vilka i regel förekommer korslagda. Smidestänger, städ eller eldsflammar är också bilder för järnhantering. Det är ingen slump att treberget i Västmanlands landskapsvapen är eldsprutande.

Inom vapenkonsten är bokstäver, siffror och andra skrifttecken bannlysta, men två tecken som symboliserar olika metaller förekommer ganska ofta i vapen med anknytning till brukshantering. Det är järntecknet och koppartecknet. Zodiakens tolv tecken förekommer också. Kungliga monogram har ofta givits som en detalj i vapenbilder som ett

extra hedersbevis till personer som blivit adlade för att de gjort kungen en speciell tjänst.

En fackla är en klassicistisk bild som har en allmän innebörd av upplysning. Därför förekommer den till exempel i Stockholms universitets emblem.

Skepp och sjöfart

En båt upptogs som vapenbild av flera olika frälsesläkter under medeltiden, främst i Småland. Några fick heta Bååt efter sin vapenbild, men även släkten Bonde för en båt. I dessa gamla vapen är båtarna prydda med påfågelsfjädrar i både för- och akterstäv.

Koggen i Västerviks kommunvapen är ett medeltida lastfartyg. Därefter förekommer alla slags skeppstyper som bojorter, pinasser, flöjtskepp och liknande.

Vanligare än att framställa en bild av ett helt skepp är att låta delen representera helheten, till exempel styrratt, ankare, åror, årklykor, knape, mastkorg, båtshake, roder eller propeller.

Byggnader och konstruktion

Borgtorn förekommer oftare än borgar. Murar eller murstenar är ytterligare en förenkling av en vapenbild, som exempelvis hos släkten Posse som för: i fält av silver en av röda tegelstenar bildad trappgavel, stående på två halva

En kittelkrok är en anordning att hänga upp en gryta i. Med hjälp av kuggarna kan höjden över elden regleras. Två kittelkrokar syns här i släkten Onsbergs vapen från 1964.

TECKNING: JAN RANEKE

sådana trappgavlar. Pelare förekommer under klassicistisk tid särskilt hos släkter som heter någonting på -stolpe, och obelisker förekommer som ärosymbol i vapen från den tiden.

Broar avbildas i två eller tre spann. Vår kungadynasti, Bernadotte, har i sitt släktvapen en bro som dominerande bild. Det är ett talande märke för furstendömet Ponte Corvo. Napoleon upphöjde 1806 Jean-Baptiste Bernadotte till furste av Ponte Corvo, som betyder 'böjda bron' på italienska.

Konst och teknik

Lyran, Orfeus instrument, är den klassiska symbolen för musiken, där inte specifika musikinstrument symboliserar denna konst. Särskilt basuner är heraldiskt tacksamma på grund av sitt enkla utseende. En form som är för komplicerad för vapenkonsten är däremot orgeln, varför orgelpipor ofta får symbolisera orgelmusiken. Harpan är internationellt starkt förknippad med Irland eftersom den utgör landets vapenbild. En panflöjt stiliseras enligt gammal internationell tradition på så vis att handtaget får en insvängd dekorativ form.

De sju fria konsterna avbildas inom konsten som kvinnliga gestalter med olika attribut, men få av dessa har slagit igenom i vapenkonsten. Passare och vinkelmått är symboler för geometrin och riset är en förståelig symbol för grammatiken med tanke på gångna tiders bestraffningsinriktade pedagogik, men exempelvis logikens skorpion, bågare, sax eller hundhuvud har ännu knappast påkallats i vapenbilder.

En stängd bok symboliserar lärdom och kan återfinnas i vapen för akademiska organisationer och föreningar, medan en uppslagen bok underförstått är en Bibel. En uppslagen bok valde till exempel Olaus Petri, Sveriges reformator, till vapenbild i det vapen som han antog.

Juridiken representeras oftast av svärd och vågskålar. Justitia, Rättvisan, brukar avbildas som en kvinna med förbundna ögon som håller svärdet i ena handen och vågen i den andra.

Ett lodpass består av en triangulär skiva med ett lod häng-

Orgelpipor, här i det vapen som musikdirektören Arnold Wimarson i Göteborg antog 1967.

TECKNING: JAN RANEKE

ande i ett snöre på mitten. Det är en föregångare till vattenpasset.

En antydning till teknisk utveckling är att förse hjul eller propellrar med vingar. SJ har till exempel haft ett bevingat hjul till emblem, vilket naturligtvis symboliserar snabbhet.

Generellt är ett tidlöst märke som symbol för en teknisk innovation att föredra framför till exempel en elvisp, en datormus eller en mobiltelefon. Sundbybergs vapen från 1927 innehåller sålunda tre kugghjul och en antik åska (ett blixtknippe), som symboler för mekanisk industri respektive elindustri.

Symboliken kan också framgå på en helt abstrakt nivå. Till exempel har andreskors eller gaffelkors, som i Emmabodas vapen från 1952, kommit till användning i vapen för många orter som haft järnvägen att tacka för sin utveckling. Korsformerna tänks vara stiliserade bilder av järnvägs korsningar.

En rundel med hål i mitten kan tänkas symbolisera datorarbete, uppfattad som en stiliserad bild av en hårddisk eller cd-romskiva, och en pilspets kan symbolisera ett jetplan. Men ingenting hindrar att moderna föremål insätts i vapenbilder så länge som föremålen är lättidentifierade och enkla till sin uppbyggnad.

Stavar

Staven är en urgammal maktsymbol som alltid har förknippats med domsrätt eller makt. Inom heraldiken florerar den i många skepnader: spiror, kommandostavar, kräklor, korsstavar. Domstavar, ytterst enkla kortstavar, förekommer till exempel korslagda i häradssigill.

Merkuriestaven är en bevingad stav omslingrad av två ormar. I antik mytologi är det den stav med vars hjälp budbärarguden Merkurius (på grekiska Hermes), kunde föra själar ned till dödsriket, och någon enstaka gång upp därifrån. Vingarna symboliserar det översinnliga och staven symboliserar makten. Ormarna representerar motsatsers

läkande förening – läkeormen och giftormen, vaccin och gift – enligt den gamla föreställningen att natur bemästrar natur. Eftersom Merkurius var köpmännens beskyddare används Merkuriestaven, ibland även kallad kaducé, som handelns och köpenskapens symbol. I 1800-talsteckningar ser man staven ofta upptill prydd av en liten bevingad hjälm.

Eskulapstaven, läkaryrkets symbol, återfinns inte sällan i vapen antagna av läkare, i detta fall av läkaren Lennart Norrlin 1949. Anonym teckning i Riksheraldikerämbetets arkiv.

FOTO: MAGNUS BÄCKMARK

Eskulapstaven är en enkel stav omslingrad av en orm. Den är attribut för Aeskulapius (på grekiska Asklepios), läkekons-tens gud. Den är främst en symbol för läkaryrket, men används också av ekonomer.

Kräklan eller biskopstaven är en biskops särskilda stav. I grund och botten är det en herdestav. Med hjälp av böjningen i stavens topp kunde herden dra till sig ett får. I bottenändan finns en spets som kan användas till pådrivning.

Heraldiska märken

Inom vapenkonsten är enkla märken vanliga som utfyllnads-märken. Till exempel kan nämnas ringar, droppar, rundlar, biljetter och herminer.

Rundlar kallas ibland även bysantiner, mynt eller talenter om de är av metall, kulor eller lod om de är färgade, naglar

om de är små och gärna blå, som spikhuvuden. Men det är enklast att beskriva cirkelrunda märken just som rundlar eftersom de övriga benämningarna är föråldrade.

Biljetter har rektangulär form och står om inget annat anges på högkant. Märket används oftast som ett helt neutralt märke, men dess ursprung är små pappersbrev (fr. *billet*).

Hermin kallas en svans av pälsverket hermelin som har

Ringar i vapnet har släkten Landgren. Riksheraldikerämbetets arkiv.

FOTO: MAGNUS BÄCKMARK

utvecklats till ett självständigt märke. I Sverige har herminer, där de förekommer från och med 1600-talet, tolkningsföreträdare framför det heraldiska pälsverket. Till exempel förde den skotska ätten Crafoord en bjälke av hermelin i sin sköld i Skottland, men den släktgren som invandrade till Sverige omkring 1600 kom framöver att i stället framställa sin sköld med en bjälke av silver belagd med fyra herminer. Skillnaden är ofta inte märkbar eftersom såväl pälsverket hermelin som ett silverfält belagt med herminer i regel tecknas vitt med svarta svansar. Pälsverket kan tecknas med ett godtyckligt antal svansar och heraldiskt sett rör det sig om ett eget tinkturslag.

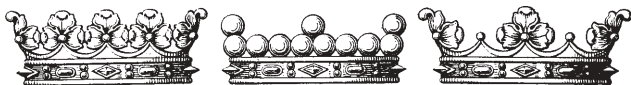
Rangtecken

Efter medeltiden förlorade vapnet sin funktion som praktiskt identifikationstecken i tornering eller strid. Det blev i stället enbart ett sätt att uttrycka identitet och, ofta nog, status. Därför blev rangtecken allt viktigare.

Rang uttrycks dels med kronor och val av hjälmtyper, dels med särskilda permanenta grepp i vapnets komposition.

Kronor

Oskar II var den siste kungen som kröntes i vårt land. Inom vapenkonsten frodas däremot kronorna. En rangkrona på en sköld visar att ägaren är adlig. I Sverige finns

De tre rangkronorna inom adeln: grevlig, friherrlig och adlig krona.

TECKNING: FREDERIK BRITZE

det sex olika kronor som används: kunglig krona, kronprinslig krona och arvfurstlig krona, samt grevlig, friherrlig och adlig krona. Den kungliga kronan används av kungen och drottningen samt av statsmyndigheter. Kronan i sig är en statssymbol och kröner därför myndighetsvapen.

Den kronprinsliga kronan, enklare benämnd kronprins- eller kronprinsesskrona, används av tronföljaren.

Den arvfurstliga kronan, även kallad hertigkrona, förs av de övriga medlemmarna av kungahuset, varibland några är titulärhertigar eller -hertiginnor till olika landskap. Därför kröner hertigkronan också landskapens vapen.

Utvecklingen av kronor

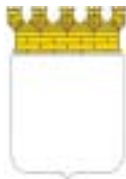
Kronor användes sparsamt under medeltiden eftersom de var ett tecken på kunglig värdighet. De två sista kungarna av Erikska ätten framställde krönte lejon i sina sigill. De tre gående lejonerna med hitåtvända ansikten i kung Valdemars vapen var krönte under hans regeringstid, 1250–75, men avlägsnades efter hans avsättning. När brodern Magnus Ladulås besteg tronen 1275 försåg denne i stället lejonet i sin vapenbild med en krona.

Kung Karl Knutsson (Bonde) var den förste som använde krona som ett värdighetstecken ovanpå skölden i stället för en del av sköldemärket eller hjälmprydnaden.

Den kungliga kronan är slutet med byglar upptill. Den infördes på kung Gustav I:s tid. En sådan krona är inte känd på någon vapenbild från hans tid, men däremot kröner den hans monogram, initialen G.

Vid kung Erik XIV:s kröning 1561 utnämndes landets första grevar och friherrar. De fick särskilda kronor att bära på huvudet, men bruket höll inte i sig. Däremot blev det heraldiskt relevant att med rangkronor visa om man var grevlig, friherrlig eller adlig.

Under 1600-talet användes rangkronor som ett status-tecken i vapen även utanför adeln, men det upplevdes som ett missbruk. År 1687 stadgades ett förbud att i vapen föra krona eller taga namn av krona utan särskild tillåtelse. Med »taga namn av krona» betyder att man antog namnet Lindcrona eller dylikt. År 1698 utgick ännu en kunglig förordning om att ofrälse inte fick föra krona i sina vapen. Vid samma tid stabiliserades gradvis bruket av rangkronor till det system som gäller idag och som är beskrivet ovan.

Murkronan fördes före 1974 bara av städer och idag av kommuner som före kommunreformen 1974 hade statsrättigheter.

UR SCHEFFER

När en krona förekommer som en del i en hjälmprydnad kallas den hjälmkrona. Första gången en sådan syns i Sverige är 1341 i kung Magnus Erikssons sigill.

Hjälmtyp

Valet av hjälmtyp i en vapenframställning signalerar om ägaren är adlig eller ofrälse. Den så kallade öppna hjälmen eller bygelhjelmen är förbehållen adeln. Orsaken är att den anses finare eftersom den användes i torneringskamper med svärd, som var de ädlaste av tävlingsformerna. Sluten hjälm kan såväl adliga som ofrälse använda.

Adelns ensamrätt till den öppna hjälmen fastställdes 1762 i en kunglig förordning. Lagen är inte formellt upphävd, men idag skulle ingen domstol döma efter den. Förordningen har stadfäst en tydlig praxis som gäller oavsett om påföljd riskeras eller ej. Åtskillnaden är praktisk så till vida att det i många fall endast är på hjälmtypen som man kan skilja ett adligt vapen från ett icke-adligt.

Antalet byglar på den öppna hjälmen är vanligen fem. Utanför Norden kan antalet byglar vara olika för olika rang, men i Sverige har det ingen betydelse.

Kompositionsgrepp

Vissa sätt att kombinera ett vapen visar att bäraren är högadlig och det används bara när så är särskilt medgivet i ett sköldebrev. Greppen kallas vapenförbättringar. Det var sådant som ett adelsvapen byggdes på med när en adelsman upphöjdes till friherre, och därefter till greve.

Det ursprungliga släktvapnet, stamvapnet, lades då på en hjärtsköld på en större sköld, som kallas huvudsköld. Den indelades i regel i fyra fält med nya bilder.

Varianter förekommer, men det vanliga är att ett friherrligt vapen försågs med ytterligare en hjälm. De två hjälmarna lades på var sin sida om en friherrlig rangkrona som ligger direkt på skölden. Ett grevligt vapen brukar ha tre hjälmar, varav den ursprungliga då ställs i mitten och den nytilkomna hjälmen på sinister sida. Ett par sköldhållare bru-

kar också höra till det högadliga vapnet. Dessa utgörs i regel av djur- eller människofigurer som flankerar sköldens båda sidor, stående på ett postament, det vill säga en ornamenterad bottenplatta, eller ett stycke gräsbevuxen mark.

Ett kompositionsgrepp som förknippas med adlig värdighet är vapenmanteln. Den är en utveckling av det ouppslitsade hjälmtäcket på så sätt att täcket uppbundits med tofsade snören på båda sidor om vapnet. Vapenmantel är vanliga i adelsvapen som förlänats under 1600- och 1700-talen.

Utmärkelser

Ordnar och medaljer kan hängas under skölden när innehavaren gör en personlig framställning av sitt släktvapen. Den förnämsta utmärkelsen hängs i mitten och de övriga växelvis på sidorna. Om ordenstecknet hänger i kedja läggs denna runt skölden.

Vapen för överstelöjtnanten Max Zanders, Salem, med Svärdsorden.

TECKNING: MAGNUS BÄCKMARK, 2000

Det svenska ordensväsendet grundlades 1748, då kung Fredrik instiftade tre statsordnar, Serafimerorden, Svärdsorden och Nordstjärneorden. Vasaorden tillkom på Gustav III:s initiativ 1772 och Carl XIII:s orden 1811. Den sist-

nämnda tilldelas endast frimurare. Serafimerorden är den förnämsta orden och finns bara i en klass. Endast de som tidigare har erhållit kommendörsgraden i någon av de andra tre ordnarna kunde få den, förutsatt att han eller hon besatt något av de högsta ämbetena i Sverige. Vapen för Serafimerordens riddare och ledamöter (så kallade kvinnliga medlemmar) uppmålas på plåtar som hängs upp i Riddarholmskyrkan efter deras begravning. Under 1800- och 1900-talen tillkom flera nya vapen med anledning av att personer som tidigare inte fört vapen erhöll Serafimerorden och därmed behövde ett vapen.

Sedan 1974 utdelas ordnar inte längre till svenska medborgare, med undantag för Carl XIII:s orden, men i gengäld är medaljer och förtjänsttecken vanligare än i många andra länder. För att motivera sin plats i en vapenbild ska en medalj ha en officiell prägel, det vill säga vara en sådan som kan bäras till högtidsdräkt.

Serafimerorden utdelas idag till medlemmar av det svenska kungahuset samt till statsöverhuvuden från andra länder, företrädesvis vid statsbesök. Nordstjärneorden utdelas till utländska medborgare som gjort berömvärda insatser för Sverige.

Vapenbruk

Ett vapen kan användas snart sagt överallt som personlig dekoration (släktvapen) eller som ett led i en tydlig grafisk profil (företagsvapen).

Till skillnad från en grafisk logotyp, vars utseende är fixerat, finns stora variationsmöjligheter i utformningen av ett vapen. Så länge bildinnehållet överensstämmer med den fastställda vapenbeskrivningen kan motivet hela tiden tolkas på nya sätt.

Formen kan varieras genom att man inte använder det fullständiga vapnet varje gång, utan väljer ut någon del av vapnet: skölden, sköldemärket, hjälmen med dess tillbehör, kresten eller hjälmprydnaden. I sin mest förenklade form är vapnet reducerat till de tinkturer som är de dominerande i vapnet, vilka till exempel kan pryda en vimpel eller färgsätta inredning, bordsdekorationer och festkläder. Alternativt till att i bild teckna sköldemärket på en sköld är att teckna en vapenflagga eller om man så vill en hel riddare eller dam i vapendräkt.

I stil kan bilden varieras i det oändliga. Ett och samma vapen kan framställas i olika historiska stilar, till exempel gotisk stil, renässansstil, rokokostil, modernistisk stil. Varje heraldisk konstnär sätter också sin personliga prägel på sina vapenmålningar.

I svartvit återgivning kan vapnet återges till sina konturlinjer, med svarta och vita ytor eller i gråskala.

För personligt bruk kan man endast använda ett eget släktvapen. Man har inte rätt att ta upp exempelvis sin mormors

En vimpel
i vapenfärger.

TECKNING: MAGNUS
BACKMARK

Ett exempel på hur ett sköldemärke kan användas som ett fristående märke. Täby kommunvapen är: i blått fält ett korsat kors med avrundade armar av silver. På skyllten är konturerna av märket återgivna, och till färgsättningen har vapenfärgerna använts.

FOTO: MAGNUS BÄCKMARK

släktvapen och använda det som sitt eget. Det vapnet tillhör endast henne och hennes släkt. Däremot kan ett sådant så kallat anvapen pryda ens släktträd. Ett anvapen är ett vapen tillhörande en släkt som man härstammar från. På en antavla eller släktträd kan vapensköldar åtfölja namnen för de av ens förfäder som varit vapenförande.

Damaskering

Ytor kan fyllas ut med så kallad damaskering, det vill säga godtyckliga ornament som exempelvis nät- och gallermönster, bladslingor och krusiduller. Damaskering bör vara finskaligt utförd, så att mönstren inte riskerar att missuppfattas vara en fastställd del av vapeninnehållet.

Heraldisk hövlighet, courtoisie

Med det franska lånordet *courtoisie* menar man heraldisk hövlighet. Den innebär att en vapenbild aldrig får vända

Ett exempel på hur sköld kan framställas med krest utan hjälm. I det här fallet är det friherrliga ätten Fleetwoods vapen, varav enbart stamvapnet och stamkresten har framställts. Teckning: Georg Fleetwood (1846–1925), i Riksheraldikerämbetets arkiv.

FOTO: MAGNUS BÄCKMARK

Exempel på två olika slags damaskering i en och samma vapenåtergivning. Bjälken är damaskerad med ett tätmaskigt nätmönster och fältet i samma sköldhållt med ett gallermonster med en stjärna i varje ruta. Sigillet, känt 1333, tillhör Birgitta Knutsdotter, gift med riddaren Magnus Bengtsson som ägde Tuna på Färingön i Uppland. Det visar hennes släktvapen: en kliven sköld med dexter ett upprest lejon och sinister en bjälke.

ryggen till en bild, text eller något annat som den bör visa respekt för. I normal återgivning brukar dexter sida av ett vapen vara detsamma som vänster sida från betraktaren sett. Hjälmens är vriden i samma riktning, såvida den inte ses rakt framifrån. Om vapnet skall vändas mot något som finns på höger sida från betraktaren sett måste hjälmen vridas så att dess nos pekar ditåt, och hjälmprydnaden följer med. Det innebär att hjälmprydnaden blir spegelvänd. För konsekvensens skull spegelvänder man även sköldemärket. Vapnet spegelvänds alltså i sin helhet. Det kan tyckas underligt, men en vapenbild är genomskinlig på det sättet att den kan läsas från vilket håll som helst. Det är samma mekanism som gör att en flaggas bild blir spegelvänd på baksidan. Bilden är vänd mot stängen på båda sidorna av duken. Det som behövs är en referenspunkt, så att man vet vilken sida som är dexter. I ett fullständigt vapen är det lätt att avgöra vilken sida som är dexter, för det är den sida som hjälmen är vänd åt. På en flagga är det stängens sida som är dexter.

Vapenbilder vänds i färdriktningen på åkdon. I det här fallet har märket på bilens högra sida vänts, medan det syns normalvänt (dextervänt) på motorhuven.

FOTO: MAGNUS BÄCKMARK

Till följd av courtoisien är vapen i väggmålningar i kyrkor spegelvända när de är målade på kyrkans norra vägg, eftersom de måste vara vända mot koret. I ett äktenskapligt alliansvapen är alltid mannens vapen courtoisievänt mot hustruns.

När två eller flera sköldemärken sammanställs i en och samma sköld påverkas däremot inget av dem, utan samtliga ställs åt samma håll.

Vapendräkt

Under medeltiden kunde sköldemärket utgöra mönster på skjortor och klänningar. I modern tid förekommer sällan sådana storbildsmässiga vapenprojiceringar på kläder annat än i medeltidsspel. Heraldiska bilder används dock på manschettknappar, halssmycken, broscher och ringar, ibland även som textilmärken eller klubbmärken eller broderad dekor.

Bröllop

Bröllopet är en stor fest som rymmer stora möjligheter för vapendekor. Två personer gifter sig, två släkter allierar sig. Alliansvapen med de båda vapnen förenade i olika former är den naturliga heraldiska utsmyckningen på allt ifrån inbjudningskort, program och tackkort samt bröllopstårta och andra bakverk till dekor på bröllopspresenter. Vapnen kan även tänkas graveras i miniatyrformat på vigselringar eller utgöra en inspirationskälla för hyllningsverser.

Begravning

Under 1500-talet utvecklades seden att tillverka ett särskilt skådevapen som bars i begravningsståget och sedan hängdes upp i kyrkan till minne av den avlidne.

Ursprunget till begravningsvapnen är att den sköld som den avlidne använt i strid gavs till kyrkan. Hur skölden hamnade på sin plats i kyrkan beskriver Olaus Magnus i *Historia om de nordiska folken* 1555, i skildringen av en för-

Begravningsvapen i Bromma kyrka för presidenten i Svea hovrätt, friherre Gabriel Stierncrona på Åkeshov (1669–1723). Utformningen är typisk barock med ett rikt utsirat hjälmtycke (lövverk), bygelhjälmarnas byglar utformade som visir och palmkvistar omgivande sköldens nedre del.

FOTO: MICAEL STEHR

näm mans begravning: »Först kommer ett långt tåg av andliga. Efter dem rider på en pansarklädd häst en man, väpnad från huvud till fot, närmast framför liket, som vilar på en präktig bår. Förridaren giver man ett blottat svärd att bära i högra handen med fästet lyftat mot himlen samt hänger på hans rygg den sköld med tillhörande märke, som den döde burit i strid. Allt detta överlämna arvingarna tillika med några jordagods såsom en frivillig gåva till den helgedom, där begravningen sker. Dock varda hästen, svärdet och vapenrustningen genast till skäligt pris återköpta av sagda arvingar; allenast skölden bliver kvar och upphänges på en förnämlig plats i kyrkan, till ett tecken att denne utmärkte man varit boren av en ärorik ätt, och att han redligen kämpat för Guds ära och för sanning och rätt ...«

Under 1500-talet målas vapnet i regel på en stångförsedd träskiva, men i början av 1600-talet utvecklas en mer konstfull utformning i det att det fullständiga vapnet snidas ut i tredimensionell form med en textplatta under. Sådana begravningsvapen ser man i många gamla kyrkor. Omkring 1 500 stycken har bevarats till våra dagar.

Med få undantag tillhör begravningsvapen adelsmän, för det kom att betraktas som ett privilegium för adeln att omge sig med denna glans vid begravningen. De anhöriga till ståthållaren Erik Pedersson Hara, som var

ofrälse, dömdes 1627 av Åbo hovrätt rentav att ta ned det vapen som de låtit sätta upp över hans grav. Det är inte känt om det i det här fallet var vapnet i sig eller möjligen orättmätiga rangtecken som betraktades som en överträdelse.

Vid högadliga begravningar hörde också till att serier av anvapen eller anträd tillverkades. Det egna vapnet, det så kallade huvudbaneret, gjordes pampigast. Ibland kunde det vara mer än 2,5 meter högt och kräva upp till fyra män som bar det på stänger. I sådana kostbara begravningar förekom även vapenfanor som i många fall också sattes upp i kyrkan, men de har sällan bevarats till våra dagar. Vapen eller anvapenserier prydde i regel även kistan.

I det fall den avlidne var den siste av sin ätt tillverkades dessutom en mindre sköld som preparerades för att lätt kunna slås sönder. Den krossades under begravningssceremonin och placerades ofta i graven. Senast en sköld krossades var så vitt det är känt 1930, då greve Magnus Per Brahe på Skokloster slöt sin ätt.

Det kostsamma bruket med begravningsvapen dog ut under 1700-talets slut. Det sista kända begravningsvapnet uppsattes 1841 i Roslagskulla kyrka i Uppland efter överstelöjtnanten Gustaf Carl Fredrik Fredenheim på Östanå. Där vapenbilder förekommer i samband med begravningar idag, till exempel i dödsannonser samt på program och tackkort, finns inte alls samma anspråksfulla och pompösa prägel som under barockens tidevarv.

Gravhällar pryds intill 1600-talet förutom av den avlidnes eget vapen ofta också av anvapenserier. Serierna täcker alltid jämna led av släkter som den döde härstammar ifrån. Det betyder vapen från både fäderne- och mödernesidan, till antalet vanligen två, fyra, åtta eller sexton anvapen.

Porträtt

Särskilt under 1500- och 1600-talen var det vanligt att ståndspersoners porträtt visade släktvapnet, som i regel då

målades på någon sida av personen eller i höjd med ansiktet. Om vapnet är målat på vänster sida av personen skall det iakttas courtoisie. På 1700-talet blev det omodernt med vapenbilder på porträtt, men de kan i gengäld ibland åter-

Porträttkopparsstick av prosten i Filipstad Dionysius Dionysii Chenon (1676–1740), utfört efter hans död. Chenon tillhörde en släkt som invandrat från Frankrike i slutet av 1500-talet, men vapnet är antaget i Sverige. Sigill visar att prosten åtminstone 1719 förde enbart den på ett treberg stående duvan med en olivkvist i näbben som sköldemärke. Vid något tillfälle därefter har han ändrat sitt vapen på så sätt att han styckat skölden och lagt till en lilja i övre fältet. Liljan symboliserar sannolikt hans franska härkomst. Privat ägo.

finnas som en del av utsmyckningen av tavelramen. På porträttkopparsstick blir det inte omodernt med vapen lika snabbt, utan de förekommer även under 1700-talet.

Fanor och andra tyger

Vapenflaggor är kvadratiska och sköldemärket fyller ut hela duken. Från senmedeltiden finns även en sidotradition med vita flaggdukar varpå vapnet återges i sköld. Den sistnämnda varianten undviks dock idag. Vapenflaggor ser man ganska ofta vid stadshus eller på torg runt om i landet.

Som omväxling kan ett sköldemärke i bild framställas på en fanduk i stället för på en sköld. Exlibris för professorn och operasångaren Uno Ebrelius, Malmö. Lägga märke till valspråket, formulerat på franska, som är skrivet ovanför fanan.

TECKNING: JAN RANEKE, 1959

Tidningen Socialdemokratens fana från 1930-talet visar i rött fält en bevingad brinnande fackla av guld.

TECKNING: MAGNUS BÄCKMARK

En fana skiljer sig från en flagga i det att den är fäst vid stången, som bärs. Flaggan däremot är alltid hissad på en flaggstång. Likaväl som företag och organisationer låter flaggor prydas av sitt märke kan privatpersoner flagga med sitt släktvapen vid familjehögtider eller som ett tecken på att husets ägare är hemma. Även landskapsflaggor är ett alternativ till nationsflaggan vid privat flaggning. En släktvapenflagga i mindre format kan komma till användning på båtar.

En vimpel är lång och avsmalnande och utformas på så sätt att den delas i de färger som dominerar i vapnet.

En kyrkfana eller processionsfana är en två- eller tre-tungad fana som är fästad vid en tvärstång som i sin tur är upphängd på en bärstång. Sådana fanor bärs i högtidliga kyrkliga ceremonier. Samma typ av fana används också i profana sammanhang, då den benämns standar. Standar förekom särskilt ofta i demonstrationståg och marscher i början av 1900-talet, och som bordsstandar på sammanträdesbord.

Exteriör och interiör

På portaler till äldre stenhus ser man ofta husägarnas vapen, i allmänhet alliansvapen, om det är fråga om en man och en hustru som har uppfört huset. Bruket börjar uppträda under senmedeltiden och blir vanligt under Vasarenässansen.

Inuti ett hem finns stora möjligheter att använda heraldisk utsmyckning. Vapen kan komma till användning som dekor på dörröverstycken eller schablonmålade i bårder, i form av dekor på kakel eller som inramad väggprydnad.

Oljemålning med släkten Ehrengranats vapen pryder hallen på Gammalsjö gård.

MÅLNING OCH FOTO: MAGNUS BÄCKMARK

Vapensköld på husportal med amoriner som tillfälliga sköldhållare. Strandvägen 31 i Stockholm, huset uppfört 1886-88.

Vapnet tillhör Bünsow, en trämagnatfamilj med tyska rötter. Sköldformen är här italiensk sköld, även kallad hästhuvudsköld, vilken är ovanlig i Sverige.

FOTO: MAGNUS BÄCKMARK

På matbestick, glas, porslin och på dyrbara ägodelar av alla slag har vapenbilder varit vanliga genom tiderna. Dukar och lanneservetter kan prydas av invävda eller broderade vapenbilder.

Sockerask med alliansvapen i form av sköldar för kamreren Bengt Gustaf Kälde och hans hustru, född Jansson, på locket. I privat ägo, Uppsala.

FOTO: MAGNUS BACKMARK

Exlibris, brevpapper och visitkort

Ett exlibris är ett bokägarmärke i form av en tryckt pappersetikett som klistras in på pärmens insida i inbundna böcker. Etiketten är i regel försett med en bild och texten *Ex libris N.N.* (lat. »ur N.N.:s boksamling«), där N.N. är ägarens namn. Bilden är ofta heraldisk, till exempel med ett fullständigt vapen. Vapenbilder i exlibris courtoisie används så att vapnet är vänt mot titelsidan i den uppslagna boken.

Från 1400-talets första hälft härrör det äldsta exemplet på att en ägare har låtit måla in sitt vapen i en bok. Det är vapnet för lagmannen Nils Erengisleson till Hammersta († 1440) som återfinns på insidan av pärmens till en handskrift av Magnus Erikssons landslag.

Det första kända tryckta exlibriset i Sverige låter rådsherren Ture Bielke göra 1595, men han hann bara använda det i fem år innan han blev halshuggen vid Linköpings blodbad 1600. Exlibris används inom aristokratin på 1700-talet och blir allmänt populära särskilt i konstnärs- och boksamlarkretsar in på 1900-talet. Genom tiderna har det tryckts

omkring 13.000 olika exlibris i Sverige. De utgör ett omtyckt samlarobjekt.

Ett personligt visitkort, brevkort eller firmabrevpapper pryds gärna av en vapenbild. Bilden kan placeras i valfritt övre hörn eller i anslutning till namn- eller adressuppgifter. Tänk på att bilden inte vänder ryggen till namnet, utan courtoisievänds om så krävs.

Ringar

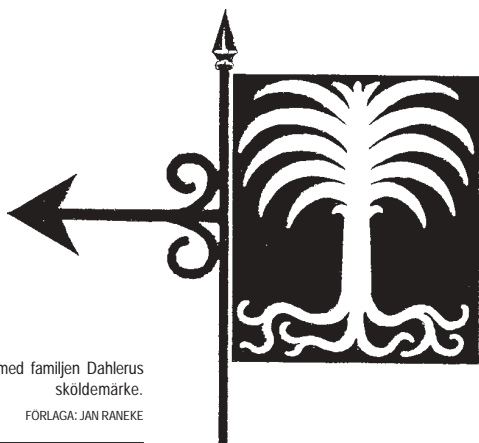
Vapenringar är oftast signetringar. De har en tredimensionell, spegelvänd gravyr som lämnar ett rättvänt, upphöjt avtryck efter sig i lack. Gravyren kan vara gjord direkt i klacken eller i en infattad sten.

Om man vill att gravyren bara ska ha en smyckesfunktion kan den göras rättvänd. Det blir då en smyckesring utan praktisk funktion som signetringen.

Logotyper

Ordet logotyp, som härleds från grekiskans logos, 'ord', förutsätter att bokstäver finns med. Många är typografiska logotyper som består av bokstäver i en egen sättning, men mycket vanligare är att text kombineras med någon form av bild.

I en sådan logotyp kan en vapenbild användas tillsam-

Vindflöjel med familjen Dahlerus
sköldemärke.

FORLAGA: JAN RANEKE

mans med företagets eller organisationens namn. Namnet kan skrivas runt vapenbilden, som en sigillomskrift, eller stå över, under eller vid sidan av bilden.

Enfärgad och ofärgad framställning

Ibland framställs ett vapen endast med en färg eller med en upphöjning mot någon form av bakgrund. På bilden här nedan, till exempel, är Stockholms vapen återgivet med gul plastfilm som skurits ut och applicerats på glasväggen till en busskur. I ett sådant här fall behöver det inte vara den

Ett exempel på vapen i enfärgad framställning. Stockholms vapen har blått fält men syns här återgivet i gult på en busskur.

FOTO: MAGNUS BÄCKMARK

föreskrivna färgen som används på den yta som återges med plastfilmen. Fältet i Stockholms vapen är egentligen blått, inte gult. Det enda som behöver framgå i enfärgade framställningar är bilddetaljernas separering från varandra. Samma sak gäller när vapenbilder framträder i högtryck på papper eller i relief på keramik. Det är då upphöjningen som markerar en yta från en annan och det har ingen betydelse vilken färg papperet eller leran råkar ha.

Härolder och heraldiker

Härolder är en yrkesgrupp som under medeltiden hade till uppgift att hålla ordning på det som rörde vapenbruk vid hoven. De spelar en viktig roll för vapenbrukets utveckling till ett enhetligt och stabilt system. Framför allt var det vid tornerspelen som härolderna uppträdde som presentatörer av de deltagande riddarna och deras vapen. En viktig yrkesuppgift var för dem därför att hålla reda på de enskilda vapen som fördes av de viktigare släkterna runtom i landet. Kunskapen traderades till en del muntligt och memorerades, men till stöd för minnet kunde en härold även uppteckna vapenbeskrivningar och rita upp vapen. Sådana samlingar kallas vapenböcker eller vapenrullor och utgör ett värdefullt källmaterial för studiet av medeltida vapen.

Ordet härold har sannolikt sitt ursprung i det forngermanska ordet *hairwald/t* med betydelsen »den som sköter armén; den som ansvarar för (strids)vapen». Den forngermanska ordstammen *hari* finns idag kvar i ordet *här*, »armé». Ordstammen *wald* betyder »överse, kontrollera».

Förutom heraldiska sysslor är härolderna ofta engagerade som budbärare. Under 1400-talet utvecklas deras verksamhetsfält så att de även verkar som ceremonimästare och diplomater. Chef för härolderna är vapenkungen, en titel som i Sverige endast förekommer mellan 1400-talets mitt och 1500-talets början, då Kalmarunionen ännu fanns.

Den första till namnet kända härolden med Sverige som verksamhetsfält var Simon, som under kung Erik av Pommerns regeringstid i början av 1400-talet var härold för alla de tre

unionsrikena Danmark, Sverige och Norge. Under samma tid uppträder de äldsta kända förläningarna av vapen i samband med förlänande av ärftligt frälse i såväl Sverige som Danmark.

Efter medeltiden är härolden en funktionär av rent ceremoniell karaktär som uppträder vid statshögtidligheter som kungliga bröllop och begravningar. Till häroldens utstyrsel hör en häroldskåpa på vilken vapnet för hans herre, kungen, är återgivet och en häroldsstav, som är en enkel spira.

Benämningen härold förekommer idag främst inom ordensväsendet, där en härold är den som har överinseende över vapenbruket inom en orden.

Dagens fackmän och specialister på heraldik kallas heraldiker. Benämningen anger endast att personen är heraldiskt sakkunnig och medför inga associationer till de ceremoniösa uppgifter som åligger en härold. Orden heraldiker, liksom heraldik, kommer från medeltidslatinets heraldus, vilket i sin tur härleds från forngermanskans hairwald/t, så i grund och botten är det samma ordstam som ligger bakom båda benämningarna.

Heraldiken blir vetenskap

Från 1600-talets andra hälft börjar heraldiken bli föremål för lärda studier och bokutgivning. Den första svenska vapenboken trycks i Stockholm 1650 och den första heraldiska avhandlingen är Johannes Schefferus arbete om Sveriges riksvapen, *De antiqvis verisque regni Sveciae insignibus*, som utgår av trycket i Lund 1678.

Intresset för svenska vapen och insignier från äldre tid var en del i stormaktstidens försök att skapa en lysande forntid. Ofta var det fråga om rena fantasifoster. Bland annat hävdade Andreas Schörling i en avhandling 1719 att vapenbruket uppkommit i Sverige och därifrån spritt sig till resten av världen.

Att undervisning i heraldik bedrivs på akademisk nivå känner vi till från 1719, då Lars Arrhenius föreläser om *ars heraldica*, vapenkonsten, vid Uppsala universitet. Föreläs-

ningarna i ämnet fortsätts på 1740-talet av Johan Ihre, och 1746 utses Johan Törner (1712–90) till Sveriges första docent i heraldik.

Mot 1700-talets mitt ändrar det akademiska intresset för heraldiken karaktär. Det är inte längre ett led i en strävan att glorifiera Sveriges historia utan präglas av upplysningstidens stora vetgirighet och nyfikenhet på allting mellan himmel och jord. Törner var en typisk representant för den här vetenskapsmannatypen. Han var nämligen inte bara specialiserad på heraldik utan hyste livligt intresse för alltifrån naturalhistoria och matematik till teologi och fyrverkeri.

År 1746 ger Törners elev Carl Hildebrandsson Uggla, som då bara var tjuguetta år gammal, ut den första handboken i heraldik på svenska, *Inledning till Heraldiquen*. Till större delen återgår han på utländska heraldikböcker, bland annat M de Vulsons *La science héroïque* från 1644. I det verket presenterar Vulson bland annat sin egen uppfinning, skrafferingen, som sedan dess finns med i snart sagt alla böcker om heraldik trots att skrafferingens praktiska användning är marginell.

Framöver utges handböcker med jämna mellanrum, men det dröjer till 1975 innan heraldiken på allvar blir ett eget studieobjekt på akademisk nivå. Årtalet markerar Jan Ranekes avhandling om *Bergshammarvapenboken*, en handskrift sammanställd i Brabant 1436–50. Så småningom hamnade den på godset Bergshammar i Södermanland, varav den har sitt namn. Idag förvaras den i Riksarkivet och är en av dess största klenoder.

Riksheraldikerämbetets framväxt

I äldre tider föredras vapenfrågor inför kungen och behandlas i det kungliga kansliet när de kommer upp i strömmen av andra ärenden. En växande omfattning av nya vapen gör att statsmakten in på 1600-talet blir i behov av en särskild tjänsteman som har hand om vapenfrågor. Första gången en sådan tillsätts är 1620, då sekreteraren Jonas Bure »så-

som den äldste i det dagliga Hof Cantzlijet« förordnas att »ställa och vnder händer hafua ... alle Swenske Städens och eenskilte Perssoners privilegia, Sköldh och Wapnebrief«.

År 1666 överlåter det kungliga kansliet alla vapenfrågor till antikvitetskollegiet. Antikvitetskollegiets ritare får i uppdrag att utföra utkasten till målningarna i nya sköldebrev och senare också de målningar på kopparplåt som efter beslut 1672 skall sättas upp på väggarna i riddarhusets stora sal för varje nyadlad eller till högre värdighet upphöjd ätt. Alltsedan dess har statens vapenfrågor handhåfts i nära anslutning till eller inom arkivväsendet.

År 1813 kommer en kunglig instruktion på vad som skulle vara riksheraldikerns uppgift. Då, liksom tidigare, rörde den huvudsakliga uppgiften framtagningen av nya adelsvapen. Efter riksdagsordningen 1865 blev instruktionen föråldrad och antalet nya adelsvapen krympte. År 1885 gjordes ett tillägg som innebar att riksheraldikern skulle ägna sig åt offentliga vapen. Riksheraldikerns hörande krävdes nu när vapen framställdes på offentliga byggnader, fanor, standar, minnesvårdar, mynt och liknande. Sedan dess har riksheraldikern eller statsheraldikern huvudsakligen sysslat med offentliga vapen.

År 1953 upphörde riksheraldikerämbetet. Uppgifterna överfördes till en tjänsteman inom Riksarkivet som kallas statsheraldiker. Statsheraldikerns uppgift stadgas i Förordning med instruktion för Riksarkivet och landsarkiven (SFS 1995:679):

8 § Riksarkivet har hand om statens heraldiska verksamhet och skall särskilt se till att vapen eller heraldiska emblem som syftar på staten eller statsmyndigheterna utförs i enlighet med heraldiska normer. Riksarkivet skall också verka för att bestämmelser om Sveriges flagga iakttas.

På uppdrag av kommunerna får Riksarkivet upprätta förslag till kommunala vapen och genomföra heraldiska ut-

redningar om sådana vapen. Riksarkivet får också göra andra utredningar och vidta andra åtgärder på det heraldiska området.

Vid sidan av statsheraldikern finns också Riksarkivets heraldiska nämnd som sammanträder två gånger om året. Statsheraldikern är föredragande i nämnden, vars ledamöter väljs så att såväl juridisk, antikvarisk som konstnärlig sakkunskap finns representerad.

Själva det konstnärliga arbetet lades länge ut på fristående konstnärer. Den mest framstående är Brita Grep, som i flera decennier i mitten av 1900-talet ansvarade för originalmålningarna. Numera finns en tjänst vars innehavare kallas Riksarkivets heraldiske konstnär och som på heltid assisterar statsheraldikern.

En kort period, 1934–36, utfärdade riksheraldikerämbetet borgerliga vapenbevis. Här syns vapenbeviset för generalkonsul Edvard Henke 1935, kopia i Riksheraldikerämbetets arkiv. Notera att tinkturerna på bjälken och åskviggen i bilden av misstag blivit omkastade av tecknaren.

FOTO: MAGNUS BÄCKMARK

Sekreterare med ansvar för vapenfrågor

Jonas Bure	1620–1649
Nils Tungel	1650–1661

Ritare vid antikvitetskollegium/antikvitetsarkivet

Elias Brenner	1668–1693?
Nils Tungelfelt	omkr. 1700
Carl Ludvig von Schantz	1703–1734 †

Riksheraldiker

Conrad Ludvig Transkiöld	1734–1766 †
Friherre Daniel Tilas	1767–1772 †
Anders Schönberg	1773–1809
Jonas Carl Linnerhielm	1809–1829 †
Friherre Nils Joakim af Wetterstedt	1829–1855 †
Friherre August Wilhelm Stiernstedt	1855–1880 †
Friherre Carl Arvid Klingspor	1880–1903 †
Greve Adam Lewenhaupt	1903–1931
Friherre Harald Fleetwood	1931–1953

Statsheraldiker

Gunnar Scheffer	1953–1974
(Lars-Olof Skoglund, tillförordnad)	(1975)
Jan von Konow	1975–1981
(Bo Elthammar, tillförordnad)	(1981–1983)
Clara Nevéus	1983–1999
Henrik Klackenbergh	1999 –

Heraldiska föreningar

Sveriges första intresseförening för heraldik grundades 1911 under namnet Svenska Heraldiska Föreningen och med riksheraldikern Adam Lewenhaupt som ordförande. Föreningen anordnade en heraldisk utställning på Nordiska museet sommaren 1912, men tynade så småningom bort.

År 1941 bildades Heraldiska Samfundet i Stockholm på initiativ av riksheraldikern Harald Fleetwood, som varit aktiv även i den tidigare föreningen, och den heraldiske konstnären Einar J:son Kedja. Inte heller Heraldiska Samfundet bestod. Men såväl namnet Svenska Heraldiska För-

eningen som Heraldiska Samfundet skulle komma att återupptas av nya föreningar.

I Göteborg bildades 1976 Svenska Heraldiska Föreningen, som skulle stå öppen även för finlandssvenskar, med länsassessorn Ebbe R:son Mark som förste ordförande. SHF har inget annat än namnet gemensamt med sin föregångare. Den är en öppen intresseförening och har idag drygt 200 medlemmar. Föreningen anordnar ett årligt sommarmöte och utger sedan startåret medlemstidningen *Vapenbilden*, som för närvarande utkommer i en upplaga av 500 exemplar två gånger per år.

Heraldiska Samfundet återupplivades 1992 med arkivarien Bengt Olof Nilsson som förste ordförande. Samfundet, vars säte finns i Uppsala, praktiserar inval och har idag drygt femtio ledamöter. Samfundet arrangerar i regel två föredrag per år. Medlemsbladet *Sköldebrevet* utgavs 1995–98. Från och med 2000 samarbetar föreningarna i *Vapenbilden*, som därmed distribueras även till Samfundet.

Samnordiska organisationer

Utöver de båda nuvarande svenska föreningarna finns det också en förening som samlar heraldiskt intresserade i Danmark, Sverige, Finland, Norge och Island. Det är Societas Heraldica Scandinavica, med Heraldiska Sällskapet som svensk undertitel. Sällskapet grundades 1959 i Köpenhamn, där det alltjämt har sitt säte, och utger två gånger per år tidskriften *Heraldisk Tidsskrift* (titeln är på danska), som är den samnordiska facktidskriften på området, och skriftserien *Heraldiske Studier*.

År 1963 började tidskriften *Skandinavisk Vapenrulla* att ges ut på initiativ av notarius publicus Christer Bökwall och heraldiske konstnären Jan Raneke. SVR är ett forum för registrering och offentliggörande av såväl nyantagna som hävdvunna släktvapen tillhörande släkter bosatta i eller härstammande från de nordiska länderna. Hittills har merparten av de publicerade vapnen varit svenska.

Adresser

Societas Heraldica Scandinavica
c/o Steen Clemmensen (sekr.)
Bybækpark 36
DK-3520 Farum
DANMARK
<http://www.heraldik.org/shshome1.html>

Heraldiska Samfundet
c/o Erik Norrman (sekr.)
Odensgatan 16 A, nb
753 13 Uppsala
<http://www.users.wineasy.se/elias/hersamf.htm>

Svenska Heraldiska Föreningen
c/o Rune Torstenson (sekr.)
Höga Trevattna
520 40 Floby
rune.torstenson@swipnet.se
www.geocities.com/heraldiker

Skandinavisk Vapenrulla
red. Tor Flensmarck
Graagården i Vä
291 65 Kristianstad
<http://www.geocities.com/Athens/Forum/1284/svr.html#pris>

Litteratur i urval

Vapenböcker med territoriella vapen och myndigheters vapen

Andersson, Per: *Svensk vapenbok för köpingar, municipalsamhället och landskommuner 1863–1970*, Mjölby 1994. Innehåller upphörda kommunala vapen med ett urval av vapnen illustrerade i svartvit flaggform, utgör ett bra komplement till Nevéus och de Wærns bok.

Andersson, Per: *Östgötsk vapenbok*, Mjölby 1998. Upp- tar territoriella vapen inom Östergötland med svartvita illustrationer.

Nevéus, Clara och de Wærn, Bror Jacques: *Ny svensk vapenbok*, Stockholm 1992. Redovisar i färg Sveriges riks-, landskaps-, läns-, kommun- och stiftvapen.

Raneke, Jan: Skåne, Halland, Blekinge – landskapens vapenbilder. Temanummer av *Ale*, historisk tidskrift för Skåne, Halland och Blekinge, 4/1998. Redovisar i färg landskaps-, läns-, härads- och kommunvapen samt även regementens vapen inom området.

Scheffer, C.G.U.: *Häradsvapen inom Skaraborgs län*, särtryck ur *Västergötlands Fornminnesförenings Tidskrift*, band VI, häfte 1, 1958. Med färgbilder.

Scheffer, C.G.U.: *Svensk vapenbok för landskap, län och städer*, Stockholm 1967. Med färgbilder. Boken är föråldrad idag. Redovisningen av samma vapengrupper är uppdaterad i och med utgivningen av Nevéus och de Wærns bok.

Svärdström, Svante: *Dalarnas vapenbok*, Falun 1951. Upp- tar territoriella vapen i Dalarna.

Tjänstemeddelanden för försvarsmakten, TFG nr 1995-06-14. Heraldiska vapen för försvarsmaktens staber, förband, centrum och skolor med mera.

Vapenböcker med släktvapen

Berghman, Arvid: *Svenska borgerliga släktvapen*, Stockholm 1939. Med illustrationer av Frederik Britze.

Berghman, Arvid: *Borgerlig vapenrulla*, Djursholm 1950. Redovisar ett sjuttiotal släkters vapen med vapenbeskrivningar och fullständiga vapenillustrationer av Sven Sköld i svartvitt, med utförlig inledning om borgerligt släktvapenbruk.

Frimurarevapen. Utgivna av John M. Pålman, Stockholm 1896-1938. Ordensvapen i färg med valspråk. Vapnens ägare anges endast med förnamnsinitialer och släktnamn.

Nordenvall, Per: *Kungliga Serafimerorden 1748-1998*, Stockholm 1998. Upptar samtliga serafimerriddare och -ledamöter, med färgfotografier av deras serafimervapen. Bland höga svenska ämbetsmän finns här vapen främst för utländska statschefer.

Raneke, Jan: *Svenska medeltidsvapen*, Bodafors 1982-1985, med tillägg 1989. Ett översiktligt referensverk vad gäller vapen i Sverige intill 1500-talets mitt, illustrerad med svartvita sköldteckningar.

Skandinavisk Vapenrulla, 1963-. Periodisk skrift som presenterar nyantagna men även gamla vapen från hela Norden i färg med vapenbeskrivningar och information om vapnets ägare, släktbakgrund och förklaringar till kompositionerna.

Adelns vapenböcker (i kronologisk ordning)

Keijser, Henrich: *Sveriges rikets ridderskaps och adels wapenbook*, Stockholm 1650.

Kiellberg, Eric: *Sveriges rikets ridderskaps och adels wapnebok*, Stockholm 1734-45.

Cedercrona, Daniel Gustaf: *Sveriges ridderskaps och adels wapenbok*, Stockholm 1746, 1767.

- Carlskiöld, Pehr: *Svea rikets ridderskaps och adels wapn bok*, Stockholm 1764. Flera nya upplagor fram till 1872.
- Stiernstedt, August Wilhelm och Klingspor, Carl Arvid: *Sveriges ridderskaps och adels wapenbok*, Stockholm och Düsseldorf 1865–79. Är den enda adliga vapenboken med färgbilder.
- Klingspor, Carl Arvid: *Sveriges Ridderskaps och Adels Vapenbok*, Stockholm 1890.
- Dahlby, Frithiof och Raneke, Jan: *Den svenska adelns vapenbok*, Stockholm 1967. Är den första vapenboken med vapenbeskrivningar.
- Raneke, Jan: *Svensk adelsheraldik*, Malmö 1990. Innehåller de skrafferade bilderna från Klingspors vapenbok efter en utförlig första del om adligt släktvapenbruk.

Handböcker (i kronologisk ordning)

- Ugglå, Carl: *Inledning till Heraldiquen*, 1746.
- Schlegel, Bernhard och Klingspor, Carl Arvid: *Svensk heraldik*, Stockholm 1874.
- Klingspor, Carl Arvid: *Handbok i Praktisk Wapenkonst*, Stockholm 1887.
- Fleetwood, Harald: *Svensk heraldik*, Stockholm 1917.
- Berghman, Arvid: *Heraldiskt vademecum*, Stockholm 1938. Nyutgiven i faksimil 1987. Är fortfarande en god introduktion i ämnet.
- Hellström, Harald: *Kort handledning i heraldik*, Helsingfors 1941.
- Andersson, Per: *Heraldiska vapen i Sverige*, Mjölby 1989.
- Andersson, Per: *Heraldik – Läran om vapenmärken*, Mjölby 1993.

Översikter och blandade ämnen

- Berghman, Arvid: *Dynastien Bernadottes vapen och det svenska riksvapnet*, Stockholm 1944.
- Berghman, Arvid: *Nordiska riddareordnar och dekorationer*, Malmö 1949.

- Bylander, Eric: *Kommunvapenrätt. En studie av det svenska rättskyddet för officiella symboler med särskild inriktning på kommande vapen*. Examensarbete, Uppsala universitet, 1998.
- Dahlby, Frithiof: *Svensk heraldisk uppslagsbok*, Stockholm 1964. Ett hjälpmedel för att identifiera ägaren av ett svenskt adelsvapen.
- Lindgren, Uno: *Heraldik i svenska författningar*, Lund 1951. Ger en detaljerad bild av heraldikens utveckling i Sverige med användbara källhänvisningar.
- Lindhe, Casimir Sparre: *Variera heraldiska vapen mera*, Åbo 1988.
- Lindhe, Casimir Sparre: *Disciplina heraldica hodierna*, Malmö 1995.
- Löwenhielm, Fredrik: *Svenska ordnar och medaljer*, 2:a upplagan, Stockholm 1998. Det aktuella referensverket vad gäller svenskt ordensväsende i allmänhet.
- Neubecker, Otfried: *Heraldik – källor, symbolik, användning*. Översättning av Per Nordenvall, Stockholm 1982. Ger en bred och internationell syn på heraldiken, rikt illustrerad.
- Nordisk heraldisk terminologi*. Utgiven av Svenska nationalkommittén för genealogi och heraldik, Lomma 1987. Är en multiglottordbok för heraldiska termer i Skandinavien.
- Toll, Hans: *De äldsta svenska konungavapenbilderna och trekronor-vapnet*, Stockholm 1919.
- Scheffer, C G U: *Heraldisk spegel*, Stockholm 1964. Innehåller olika artiklar och uppsatser i skilda heraldiska ämnen.
- Seitz, Heribert: *De tre kronorna*, Stockholm 1961. Seitz framför häri tesen att tre kronor-vapnet skulle ha med de heliga tre konungar i bibeln att göra.
- Sunnqvist, Martin: *Släktvapenrätt – en jämförande studie av den historiska och nutida, engelska, tyska och svenska regleringen av släktvapen och dess förhållande till varumärkesrätten*. Examensarbete, Lunds universitet, 2001.

Uggla, Carl Hildebrandsson: *Afhandling om Swea rikets urgamla wapn tre kronor*, Stockholm 1760.

Akademiska avhandlingar

von Corswant-Naumburg, Inga: *Huvudbaner och anvapen under stormaktstiden*, Stockholm 1999. Är en konsthistorisk genomgång av bevarade begravningsvapen från tiden 1650–1730 samt av periodens mästare och hantverkare, samtidigt en etnologisk studie av adelsståndets begravnings seder.

Raneke, Jan: *Bergshammarvapenboken – L'armorial Bergshammar*, Lomma 1975. En studie av medeltidens mest omfattande vapenhandskrift, sammanställd i Brabant 1436–1450, som ger en bild av hur vapensystemet utvecklades och tillämpades i detta heraldikens kärnområde. Vapenbeskrivningar på franska.

Tengström, Leif: »*Muschoviten – Turcken icke olik*« – *ryssattribut, och deras motbilder; i svensk heraldik från Gustav Vasa till freden i Stolbova*. Jyväskylä 1997.

Periodiska skrifter

Heraldisk Tidsskrift, 1959–. Utges av Societas Heraldica Scandinavica, är den samnordiska facktidskriften på området.

Meddelanden från Riksberaldikerämbetet, 1933–1944.

Meddelanden från Svenska Heraldiska Föreningen, 1913–(1917).

Vapenbilden, 1976–. Medlemstidning för Svenska Heraldiska Föreningen, distribueras från 2000 även till Heraldiska Samfundet.

Skandinavisk Vapenrulla, 1963–. Se vid Vapenböcker.

Sköldebrevet, 1995–98. Medlemsblad för Heraldiska Samfundet.

Årsberättelser för Riksarkivets heraldiska sektion, 1953–1964.

Register

- adlig krona 76
Aldor, Gunnar 64
alliansvapen 48–50
Andersson, släkten 16
andreaskors 53, 73
ankare 36, 71
antavla 82
antik åskvigg (åska) 64, 73
anvapen 82, 86
armar, pansrade 36
armborst 67
von Arnold, släkten 60
Arrhenius, Lars 93
arvfurstlig krona 76
Aspenäsätten 23, 60
Asplund, Axel 66
ax 63
von Axelson, Johan Gustaf
 Herman 66
Bager, Einar 67
balk 52
baner 22, 68–69
Banér, släkten 68
bardisan 65
basilisk 61
basun 72
begravningsvapen 84–86, 103
berg 65
Berghman, Alice 49
Berghman, Arvid 54, 101–02
bergjärn 70
Bergman, Emanuel 50
bergsmansslägga 70
Bernadotte, släkten 30, 72
Berntsson, släkten 58
Bielke, Ture 89
bila 65
bildad (sol eller måne) 64
biljett 74–75
Birger Brosa, Sveriges jarl 20–21
Birgitta (Birgersdotter), den
 heliga 58
biskopsvapen 39
bjälke 52
björn 42
blad 63
-blading 63
blasonering 13
blix 64
blixtskura 54
blått, färg 14
bock 57
bojort 71
bok 37, 72
bokstäver 70
boktryckarvapnet 41
Bonde, släkten 71
bordsstandar 88
borgtorn 71
Brahe, släkten 58
Brahe, Magnus Per 86
bredvimpel 69
Brenner, Elias 97
brevpapper 90
Britze, Frederik 49–50, 64–65, 101
bro 72
Bure, Jonas 94, 97
Burén, Hanna, gift Bergman 50
bygelhjälm, *se öppen hjälm*
Bünsow, släkten 88
bysantin 74
bågsкура 54
bård 26, 45
båt 71
båtshake 71
Bååt, släkten 71
Bååt, Peder Erlandsson 50
Bökwall, Christer 98
Bövik, släkten 13
Carlskiöld, Pehr 102
ceder 63
Cedercrona, Daniel Gustaf 101
Chenon, Dionysius Dionysii 87
von Corswant-Naumburg, I. 103

- courtoisie 26, 50, 83–84, 87
 Crafoord, släkten 75
 crest, se krest
 Dahlby, Frithiof 14, 102–03
 Dahlerus, släkten 90
 dalpil 67
 damaskering 82–83
 damvapen 48–49
 delfin 58
 dexter 13
 domstav 73
 drake 42, 46, 60–61
 droppe 74
 duva 57
 Ehrengrenat, släkten 88
 ek 63–64
 eklövskrans 35
 eldsflamma 70
 Elthammar, Bo, tillförordnad stats-
 heraldiker 97
 enhörning 61
 Erik av Pommern, kung av
 Sverige 33, 92
 Erik XIV, kung av Sverige 77
 Erik (Jedvardsson) den helige (S:t
 Erik), kung av Sverige 31
 Erik Knutsson, kung av
 Sverige 20–21
 Erikska ätten 77
 Eufemia Eriksdotter, prinsessa av
 Sverige 46
 Ewerlöf, släkten 49
 exlibris 89
 fabeldjur 59
 fackla 37, 71, 88
 Fahnehjelm, släkten 65
 fana 36, 57, 67, 69, 87–88
 fasces 66
 von Fersen, släkten 58
 Finstaätten 58
 fisk 58
 fjällskura 54
 flagga 84, 87–88
 flank 53
 Fleetwood, Harald, riksheral-
 diker 97, 102
 flygfisk 58
 flygplanspropeller 36–37
 flätverk 42
 flöjtskepp 71
 Folkungaätten 22, 30, 46, 67, 69
 fotangel 68
 Fredrik I, kung av Sverige 79
 fredsduva 57
 friherrlig krona 76
 frimurarvapen 42–43
 fyrblading 63
 fyrboll 68
 fyrkant 53
 fyrstyckad 52
 fågel Fenix 61
 fallgaller 68
 fänika 69
 färg, tinkturslag 14
 färgboll 41
 färla 38, 66
 Färla, släkten 66
 föreningsvapen 41–42
 företagsvapen 39–40, 81
 förläning av vapen 44
 församlingsvapen 35
 förtjänsttecken 80
 Gadh, Hemming, biskop i
 Linköping 19
 gaffelkors 53, 73
 gaffelsnitt 53
 gallerverk 53
 ginbalk 52
 ginpost 52
 ginstam 52
 ginstyckad 52
 giron 53
 gironnerad 52
 Gjötterberg, släkten 14
 glavenstake 67
 gloria 57
 granat 37, 68
 granatäpple 64
 grankvistsskura 54
 grantoppsskura 54
 grenskura 54
 grep 69
 Grep, Brita 96
 grevlig krona 76
 grip 32, 37, 41, 59–60
 Grip, Bo Jonsson, drots 45
 Groth, L A T 43
 gryta 70
 gråverk 14–15
 gråverksskura 54
 grönt, färg 14
 Gyllensporre, släkten 67
 Gylta, släkten 57
 guld, metall 14
 Gustav I (Vasa), kung av
 Sverige 30, 32, 77
 Gustav III, kung av Sverige 79
 Gyllenram, René 68

- gårill 62
 gädda 58
 Haglund, Robert 27
 hake 70
 halster 68
 halvmåne, *se måne*
 Hammar, Karl Gustav, Sveriges
 ärkebiskop 38
 hammare 70
 Hammerståetten 48, 89
 hantverksvapen 40–41
 Hara, Erik Pedersson 86
 harka 67
 harpa 72
 harv 69
 Helena Sverkersdotter, prinsessa
 av Sverige 46
 Hellström, Harald 102
 Henke, Edvard 96
 herdestav 74
 hermelin, pälsverk 14, 75
 hermelin, djur 17
 Hermelin, släkten 17
 hermin 14, 17, 27, 74–75
 hertigkrona, *se arvfurstlig krona*
 hillebard 65
 hjort 56
 Hjort, Jacob Hansson 56
 hjul 70, 73
 hjulorm 57
 hjälm 12, 26, 78
 hjälmbindel 13
 hjälmkrona 78
 hjälmprydnad 12, 23
 hjälmtäcke 12–13, 23–24, 26, 79
 hjärtformig sköld 41
 hjärtsköld 30, 78
 Holmberg, släkten 65
 horn 70
 Horn, släkten 24
 hänslås 70
 häradsvapen 33–35, 41, 46
 härold 92–93
 häroldsbild 52–55
 häroldskåpa 93
 häroldsstav 93
 häst 57
 hästhuvudsköld 88
 hästsko 57
 höger, heraldiskt, *se dexter*
 högplog 34
 högskolevapen 37
 högårder 34
 hög 62
 idrottsklubbar 41–42
 Ihre, Johan 94
 Jakob, kanonikus i Lund 60
 jakobsmussla 58
 jakthorn, *se jägarhorn*
 Jansson, släkten 89
 janushuvud 59
 Johan III, kung av Sverige 32
 jungfruörn 60
 jägarhorn 26, 70
 Jägerskiöld, släkten 26
 järntecken 70
 kadenstecken 44–45
 kaducé, *se merkuriestav*
 kam 70
 kann 70
 kanoneldrör 36–37
 kanton 53
 Karin Månsdotter, drottning av
 Sverige 65
 Karl (VIII) Knutsson (Bonde), kung
 av Sverige 30, 34, 77
 Karl X Gustav, kung av
 Sverige 32
 Karl XI, kung av Sverige 64
 Karl XIV Johan, kung av Sverige,
 föret Jean-Baptiste Bernadotte 72
 Karlsson, Tore 61
 karvskura 54
 katt 16
 kavel 53
 Kedja, Einar J:son 97
 kedjelänkar 42
 Keijser, Henrich 101
 kentaur 61
 kerub 59
 kittelhjälm 19, 22–23
 kittelkrok 70–71
 Klackenbergh, Henrik, statsheral-
 diker 97
 Klingspor, Carl Arvid, riksheral-
 diker 97, 102
 klubba 70
 klöverblad 63
 klöverskura 54
 knape 71
 kogg 71
 komet 65
 kommandostav 73
 kommunvapen 33, 46
 von Konow, Jan, statsheral-
 diker 97
 kopparstecken 70
 kors 38, 53

- korsflagga 31-32
 korsskura 54
 korsstav 39, 73
 korståg 19, 23
 krest 13, 82
 krogvapen 40
 kronor 76-78
 kronprinslig krona 76-77
 kryckskura 54
 kräkla 39, 73-74
 kughjul 73
 kula 74
 kunglig krona 46, 76-77
 kvarnhjul 69
 kvarnjärn 69-70
 kvarnsten 69
 kvinnors vapenbruk 48-49
 kyrkfana 88
 Kälde, Bengt Gustaf 89
 Kälde, Bengt Olof 8, 38-39, 66
 kalkbanke 34
 kärrehjul 37
 kärve 63
 lager 63-64
 lagerkrans 64
 lagerkvist 36
 lamm 57
 lampa 70
 Landgren, släkten 75
 landskapsvapen 32, 46, 77
 lans 67
 lapphund 62
 lax 58
 laxstjärtskura 54
 lejon 11, 21, 36-37, 55, 56, 77
 Leijonhufvud, Margareta Eriks-
 dotter, drottning av
 Sverige 30
 lejonörn 23, 60
 Lekholm, släkten 12
 Lewenhaupt, Adam, riksheral-
 diker 97
 liktorknippe 35, 66
 lilja 62-63
 liljestav 21
 Lilla riksvapnet (Tre kronor-
 vapnet) 9, 11, 29-32,
 36, 103
 Lillie (af Greger Mattssons ätt),
 Per 63
 lind 63-64
 lindorm 61
 Lindorm, släkten 61
 Lindquist, släkten 15, 49
 Lindskou, släkten 64
 lindskura 54
 Linnerhielm, Jonas Carl, riks-
 heraldiker 97
 lod 74
 lodpass 72
 logotyp 81, 90
 Lundqvist, släkten 69
 lyra 72
 länsvapen 32, 46
 Magnus Eriksson, kung av
 Sverige 31, 78
 Magnus Erikssons stadslag 33
 Magnus Ladulås, kung av
 Sverige 77
 mantiger 60
 mastkorg 71
 medaljer 79-80, 103
 melusin 61
 merkuriestav 73
 metall, tinkturslag 14
 metkrok 70
 mitra 39
 molnskura 54
 Molund, Åsa 48
 monogram 70-71
 mur 71
 murhake 70
 murkrona 77
 musköt 36
 musselskal 58
 myndigheters vapen 35, 76
 mynt 74
 målarvapnet 41
 måne 42, 45, 64-65
 nagel 75
 namnlagen 45, 48
 naturfärg 14-15
 Nevéus, Clara, statsheraldiker
 97, 100
 nycklar 38
 obelisk 72
 offentligt vapen 29
 ok 69
 olivkvist 57
 oljelampa 70
 Onsberg, släkten 71
 ordensvapen 42-43, 101
 ordensväsende 79, 93
 ordnar 79, 103
 orgelpipa 72
 orm 57, 73
 ort 53
 Oskar II, kung av Sverige 76

- oval sköld 48-49
 oxhorn 56
 palm 63
 palmkvistar 25, 51, 85
 panflöjt 72
 panter 42, 62
 passare 72
 pegas 61
 pelare 72
 pelikan 58
 pil 67
 pilspets 67
 pinass 71
 pitschaft 26
 Pliktverket 36
 plog 34
 plogbill 69
 Posse, släkten 71
 postament 79
 posthorn 40, 70
 propeller 71-72
 purpur, färg 14
 påfågelfjädrar 26, 58, 71
 Pählman, John M 101
 pälsverk, tinkturslag 14-16
 rakskura 54
 Raneke, Jan 8, 15-16, 21-22, 31,
 38-40, 48, 58, 60-62, 71-72, 87,
 90, 94, 98, 100-102, 104
 rangkrona 50, 76-77
 rangtecken 76
 regementsfanor 36
 registrering av vapen 46
 regnbåge 65
 riddarhussköldar 44, 95
 ring (märke) 74-75
 ring (smycke) 90
 ris(knippe) 38, 66, 72
 roder 71
 ros 11, 25, 63
 Roth-Lindquist, Eva 49
 rundel 73-75
 Rundström, Rolf 61
 rött, färg 14
 sabel 65
 von Sagan, Hans 40
 Sagerlund, Vladimir A 30
 salamander 62
 samboende, vapen för 50
 sax (jämför ullsax) 72
 de Saxoferrato, Bartolus 44
 von Schantz, Carl Ludvig 97
 Scheffer, Gunnar, statsheraldiker
 97, 100, 103
 Schefferus, Johannes 30, 93
 Schönberg, Anders, riksheral-
 diker 97
 seraf 59
 sigill (jämför även signet)
 19-20, 26
 signet 25-26, 28
 signetring 90
 sik 58
 Silfverschiöld, släkten 27
 silver, metall 14
 simpa 58
 sinister 13
 självtagningsrätt 44
 sjöblad 63
 sjöflagg 69
 sjöhäst 60
 sjöjungfru 61
 sjölejon 60
 sjövärg 60
 skans 68
 skansskura 54
 Skoglund, Lars-Olof, tillförord-
 nad statsheraldiker 97
 skolvapen 37
 skomakare 40
 skorpion 72
 skraffering 16
 skura 54
 skvader 62
 skyskura 54
 skära 69
 sköld, beståndsdel i vapen (jfr.
 stridssköld) 12, 23
 sköld, som märke i vapenbild 41
 Sköld, Sven 101
 sköldemärke 12
 sköldhållare 78-79
 sluten hjälm (stickhjälm) 23-24,
 78
 släktvapen 43-46, 81
 smidestång 70
 sol 37, 42, 64
 solring 42
 Sophia, drottning av Sverige 46
 sparre 53
 spets 52
 spetsrutad 53
 spetsruteformig sköld 48-49
 spetssnitt 53
 spira 27, 35, 73, 93
 spjut 59
 sporre 67-68
 sporrklinga 57, 68-69

- spänne 70
 stadsvapen 33, 77
 stamvapen 51, 78
 standar 36, 67-69, 88
 stav 73-74
 stenbock 57
 Stiernstedt, August Wilhelm, riks-
 heraldiker 97, 102
 stiftsvapen 38
 stjärnor 25, 40, 45-46, 64
 stolpe 52
 Stora riksvapnet 29-30
 stormstege 68
 stridssköld 22
 struts 57
 strutsplym 57
 stråle 52
 strålskura 54
 sträng 53
 stubbe 63
 studentnationsvapen 37
 Sture, Sten, den äldre, Sveriges
 riksföreståndare 19, 63
 städ 70
 svan 58
 svart, färg 14
 Svensson, C P 43
 svin 57
 Svinhufvud, släkten 57
 svärd 36-37, 65-66, 72
 Swande, släkten 62
 sågskura 54
 sädeskärve 63
 sällskapsordnar 42-43
 tegelsten 71
 territoriellt vapen 29
 Tessin, Nicodemus, den yngre 64
 Tilas, Daniel, riksheraldiker 97
 tingsrättsvapen 35
 tinkturregeln 14-16
 tjur 56
 topphjälm 19
 torshammare 59
 Tott, släkten 43
 trana 57
 Transkiöld, Conrad Ludvig, riks-
 heraldiker 97
 trappgavel 71
 treberg 65
 triton 61
 troll 60
 Trolle, släkten 60
 Trolle-Bonde, släkten 60
 trolovningsband 49
 träd 25, 63-64
 tullgaller 68
 Tungel, Nils 97
 Tungelfelt, Nils 97
 tupp 58
 Törner, Johan 94
 törnskura 54
 ugglar 57
 Uggla, Carl Hildebrandsson 94,
 102-03
 Ulf, släkten 56
 ullsax 70
 ulvstandsskura 54
 unionsrikenas baner 32
 universitetsvapen 37
 upphovsrätt 47
 upprest 55
 vakande trana 57
 val 39
 Valdemar Birgersson, kung av
 Sverige 77
 valspråk 12-13
 vapenskyddslagen 46
 varg 56
 varghake 70
 Vasaätten 30-31
 vase 31
 vattenpass 73
 vesselhorn 56
 vimpel 81, 88
 vingar 25, 37, 58, 72, 73
 visitkort 90
 våg(skålar) 72
 vågskura 54
 värja 42, 65
 Wennerholm, släkten 65
 af Wetterstedt, Nils Joakim, riks-
 heraldiker 97
 Widebäck, Maria 17, 61
 Wimarson, Arnold 72
 ymnighetshorn 59
 yxa 65
 von Zweigbergk, släkten 61
 åra 71
 årklyka 71
 årder 34
 åskvigg 64
 äktenskapligt alliansvapen 50, 84
 ängel 59
 ärkebiskopsvapen 38-39
 Önnberg, Gunnar 41
 öppen hjälm (bygelhjälm) 23-24,
 78, 85
 örn 41, 56, 58

